

סימן ה

חיוב ציצית בחולצות שלנו

א. שיטת רבינו שמחה ומהר"ם מרוטנבורג בדין בגד שמקצתו סתום

שיטת רבינו שמחה לפטור מציצית את בגד ה"קוּטא"

כתוב בהגהות מיימוניות (הל' ציצית פ"ג אות ג) וז"ל: "נשאל לרבינו שמחה על קוּטא¹ בת ארבע כנפים, אמאי אינו מתחייב בציצית. ומורי² אמר: משום דקתני [בפרק התכלת (מנחות מ' ע"ב)] היא של עור וכנפיה של בגד פטורה, היא של בגד וכנפיה של עור חייבת, דבתר כנפים לא אזלינן אלא בתר הגוף. הכי נמי קוטות שלנו, כיון דגופן סתום אזלינן בתר הגוף לפטור. ותו ראייה מספרי זוטא: אשר תכסה בה, פרט לחלוקין. ופי"ר³ שעשויה כמין חלוק למעלה שהוא סתום. מצאתי, עכ"ל. ונראה שהיתה ה"א לומר שמכיון שהתורה תולה את החיוב בארבע כנפות, והרי לבגד הזה יש ארבע כנפות, לא איכפת לן שעיקר הבגד הוא סתום. ועל זה הוא הביא ראייה

1. בגד עליון הנראה כמו חלוק סגור ובו פתחים לראש ולשתי הידיים, בשולי הקוּטא היו שסעים מלפנים ומאחור ולפעמים היו שני שסעים משני הצדדים. מטרת השסעים היתה להקל על התנועה. בתקופת רבינו שמחה והרשב"א (ה"ד לקמן) היה הבגד ארוך יחסית, והגיע כמעט עד הרצפה. בתקופת מאוחרת יותר, השתנתה קצת צורת הבגד וכדלקמן. גם היום משמשת המילה קוּטא בלעז במשמעות של מעיל.

2. מזה שלא נקט "והשיב" או "והשיב מורי", היה נראה שהוא ציטוט חדש ומדובר על מורו של ההגמ"י, שהוא מהר"ם מרוטנבורג, וכפי שאכן כתב מהר"ם בתשובה, ה"ד בכפתור ופרח (פרק ס) וכדלקמן. וכן הנוסח בהגמ"י ד"ק (נדפסו ברמב"ם מהד' פרנ' עמ' שסא): "ואמר הר"מ". ואולם לפי זה אין משמעות לכך שנשאל לרבינו שמחה, אם לא הוא זה שענה את התשובה. וכן משמע קצת מתיבת מצאתי שבסוף דבריו. ולכן נראה דצ"ל שזה המשך דברי תלמיד ר' שמחה. וכן מבואר בפסקי מהר"ז בינגא, תלמיד מהר"ל (הל' ציצית אות לו): "נשאל לרבינו שמחה וכו' והשיב משום דקתני בפרק התכלת" וכו'. ושם נכתב שמקור דברי רבינו שמחה הוא ב"תוס', ומייתי בהג"ה במיימוני".

3. כך הוא בדפוס מהד' פרנ'. ונראה שהכוונה לרבו דהיינו רבינו שמחה. ובדפוסים הרגילים כתוב: "פירש רש"י, ובב"י (א"ח סי' י' אות ז) מובא: "ופירש ר"י".

מבגד של עור שכנפיה של בגד, שמכיון שעיקר הבגד פטור, יש לפטור גם את הכנפות.

ביאור ראייתו מדין בגד של עור

ואולם לכאורה יש קושי גדול בדברים. בגד של עור הוא בגד פטור לגמרי. וכיון שרוב הבגד פטור, לא נוצר חיוב מחודש רק בגלל הכנפות. אבל בנידון דידן, הרי הכנפות במהותן מצויות רק בקצוות הבגד. וכל המשמעות של פתוח וסתום נוגעת רק לכנפות. וממילא העובדה שהבגד ברובו סתום אינה אמורה ליצור בו פטור. ומאידך הכנפות עצמן פתוחות בשופי. ואם כן, לכאורה אין צד לפטור. וכן הקשה הגרע"א (מנחות מ' ע"ב ד"ה היא, נדפס גם בחידושיו לשר"ע מהד' פר' סי' י' סק"ז), ונשאר בצע"ג. ונראה שצריך לומר בדעת ההגמ"י בשם רבינו שמחה שדין ארבע כנפות הוא אינו דין בכנפות אלא דין במבנה הכללי של הבגד. הבגד שעליו התורה מדברת הוא דווקא במבנה כזה של יריעת בד שטוחה שמסתיימת בארבע כנפות. מעין מה שמצינו בעולה אשם ושלמים שכאשר כהן נותן שתי מתנות בקרן דרומית מזרחית ובקרן צפונית מערבית הרי הוא כאילו שנתן בארבע הצדדים, ומתקיים בזה "סביב" (זבחים נג ע"ב). והיינו משום שהפינה לא ללמד על עצמה יצאה אלא ללמד על כל הצד כולו יצאה. וכן בדיומדין מצינו שהפינות יוצרות ביניהן רשות שמוגדרת כריבוע שלם (עירובין יז ע"ב). כך גם הקפדת התורה על ארבע כנפות באה משום שהיא רוצה את ארבעת הצדדים של הבגד, לכל אורכו של כל צד וצד של הבגד. ולכן בכל מקום לאורך כל הקצה של הבגד צריך שתהיה הפרדה בין הצד האחד לצדדים האחרים. וכיון שהבגד סתום לרוב רוחבו חל בו פטור.

קושי בראיית רבינו שמחה מהספרי

ונראה שההוכחה שמביא מהספרי היא שע"כ לא ייתכן לומר שמדובר בחלוק שסתום לגמרי. דאם כן, לא היה צריך לימוד מיוחד לפטור מציצית. תיפוק ליה מצד שאין לו ארבע כנפות. וע"כ צריך לומר שמדובר על בגד שיש לו ארבע כנפות, ובכל זאת הוא פטור, כי ברובו הוא סתום. ואולם לכאורה לא ברור איך מתמעט בגד כזה מהפסוק "אשר תכסה בה", דלכאורה זהו כיסוי מעליא. ובספרי זוטא שלנו הדרשה הזאת אינה נמצאת. ויש דפוסים שבהם כתוב בהגמ"י "ספרי" סתם, אבל גם בספרי שלנו לא נמצאת דרשה זאת. ואמנם מצינו במכילתא דר' ישמעאל (משפטים פ"ט) לעניין השבת משכון: "כי היא כסותה לְבַדָּה – זו טלית. היא שְׁמַלְתוֹ לעורו – זו

חלוק", ע"כ. ומבואר שהטלית שונה במהותה מהחלוק⁴. אך לכאורה נראה שמהותו של החלוק היא הבגד התחתון הצמוד לעורו, ואילו הטלית היא הכיסוי שמכסה אותו ואת בגדו התחתון, וכפי שמבואר גם ברש"י (שבת עז ע"ב ד"ה לבושא וד"ה לא בושה). ולכאורה היה אפשר להבין שהמדרש בא למעט את הבגד התחתון ולחייב את הבגד העליון. ולפי זה לכאורה אין מקור לפטור בגד עליון שסתום ברובו. דלעולם אימא לך דלא פטר המדרש את החלוק אלא רק משום שהוא בגד תחתון. ובזמנו של רבינו שמחה היתה הקוטא משמשת גם כבגד עליון. וכן מבואר גם בתשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו (סי' קסד): "רבינו שמחה היה אוסר להוליך טלית קטן תחת הקוטא אלא צריך ליתנו על הקוטא משום חביבות מצוה, כדאמר בפ' (שבת קל ע"א) אם לא הביא מביאו מגולה משום חבובי מצוה", ע"כ. הרי מבואר שהקוטא היתה הבגד העליון, והנחת טלית קטן עליה, היוותה גילוי של הטלית. ומוכח שהקוטא אינה בהכרח בגד תחתון אלא היא עשויה להיות גם בגד עליון. ולכן אין לומר שרבינו שמחה לא פטר את הבגד הזה אלא רק בהיותו תחתון. ויש לזה הכרח נוסף, דאם הפטור היה משום שהבגד תחתון, לא היה מקום להיכנס לשאלה אם גופו או רובו סתום, ולהשוות לבגד עור, אם היה בדבר פטור כללי של בגד תחתון. ומלבד זאת, ברור שהבגד הזה נלבש גם כבגד יחידי ללא בגד נוסף מעליו, ולכאורה אין סברה לפטור בגד מציצית מעצם היותו בגד יחידי. וחידוש גדול שכזה היה צריך להיכתב בגמרא.

ביאור דאיית רבינו שמחה

אמנם נראה שרבינו שמחה הבין בפשיטות שבעל כרחנו אי אפשר לומר שהפטור בחלוק הוא מצד היותו בגד תחתון, כיון דרובא דאינשי או לפחות חלק גדול מהם היו הולכים בחלוקים ולא היו מתעטפים בטלית מעליו שלא בשעת התפילה. ואם כן, על כרחך מהותו של החלוק איננה עצם זה שהוא תחתון. ועל כרחך הפטור בחלוק הוא בגלל מבנהו. ואולם גם אי אפשר לומר שאין לו קצוות כלל, דאם כן, לא היה צריך מיעוט מיוחד דאשר תכסה בה, אלא היה אפשר לפוטרו מעצם זה שאין לו ארבע כנפות. ובהכרח צריך לומר שיש לחלוק הזה כנפות אלא שהוא סגור ברובו, והיינו ממש כבגד הקוט, ומוכח מזה שבגד כמו בגד הקוטא פטור מציצית. ונראה שהספרי התקשה בייתור הלשון "אשר תכסה בה", שהרי כל "כסותך" אתה "מכסה בה". ולכן דרש שכוונת התורה דווקא לבגד כזה שגם אחרי

4. ובמכילתא דרשב"י (כב, כו) כתוב להיפך: "כסותה – זו חלוקו, שמלתו – זו טליתו".

ההתכסות הראשונית בו יש צורך בפעולת התכסות נוספת כדי שהגוף יהיה מכוסה בו כדבעי. וזה מתקיים דווקא בבגד פתוח, שגם אחרי שמניחים אותו על הגוף עדיין הגוף חשוף במקום שבו הבגד פתוח. אבל חלוקים, שהם סגורים, מכסים היטב את הגוף כבר אחרי הלבישה הראשונית.

שתי אפשרויות ברבינו שמחה לפיהן עיקר הבגד או רובו צריך להיות סתום

ובדברי רבינו שמחה לא נאמר שהרוב הוא סתום אלא "דגופן סתום". ויש לכאורה שתי אפשרויות להבין מדוע נקט רבינו שמחה לשון גוף ולא לשון רוב. ניתן להבין שבאמת לא מספיק שיהיה רוב הבגד סתום כדי לפטרו. וצריך שכל הבגד יהיה סתום מלבד הכנפות. ואכן לכאורה מההשוואה לטלית שהיא של עור וכנפיה של בגד, יש ללמוד שלא רק שהרוב הוא סתום אלא כמעט כל הבגד הוא סתום, ורק הכנף פתוחה. וכן כתב רש"י (מנחות שם ד"ה וכנפיה) לגבי המקרה ההפוך שהיא של בגד וכנפיה של עור, וז"ל: "וכנפיה של עור – שנחתכו קרניה ותלה בהן עור", עכ"ל. ומבואר שכל הטלית היא מבגד רגיל ורק הקרנים עצמן עשויות מעור. ומזה יש לכאורה להבין גם את ההיפך, שהפטור קיים רק כאשר כל הטלית היא מעור ורק הקרנים עצמן הן מבגד. אבל אם רק רוב הטלית תהיה מעור ומיעוטה תהיה מבגד וגם הקרנים יהיו מבגד, תהיה חייבת. ואם כן הוא הדין כאן, כל הבגד אמור להיות סתום, ורק הכנפים עצמן פתוחות. ויש אפשרות שניה להבין בדעתו שגוף הבגד מוזכר רק בהנגדה לכנף הבגד. וכאשר באים לדון על גוף הבגד עצמו, חל בזה הדין הרגיל של רובו ככולו. ולפי זה בשביל לפטור אין צורך שכל הבגד עד הכנפים יהיה בפטור, אלא אפשר לפטור גם אם רוב הבגד הוא כזה.

אפשרות שלישית בדעתו שסתימה במקום כלשהו פוטרת

ולכאורה יש גם אפשרות שלישית לומר בדעתו שגוף היינו המבנה הבסיסי של הבגד, וכוונתו היא שהבגד צריך להיות ראוי להיפרס ולהיות שטוח. ועצם העובדה שהוא סתום במקום מסוים, כבר מחילה בו פטור. ואמנם לכאורה לפי זה לא היתה יכולה להיות לו ראייה מהדין של טלית עור שכנפיה מבגד. דהתם כל עיקר הטלית עשויה מעור שאינו בר חיובא, ולכן דין הוא שהטלית תהיה פטורה. אבל בנידון של קוטא, שרק מקצת הבגד סתום, מי יימר לן שגם יהיה פטור. ואולם נראה שאפשר לומר לפי אפשרות זאת שכמו שבית כולו יכול להיחשב כנעול אע"פ שהנעילה היא רק בדלת שבה נכנסים אליו, כך הבגד נחשב כולו סתום אף על פי שהסתימה היא

במקום מסוים למעלה. דהא סוף סוף הסתימה הזאת גורמת לכך שכבר אי אפשר לפרוס אותו, והיא מחתימה את הבגד כולו בשם של בגד סתום. וגם מבחינת המציאות בפועל, לא איכפת לן שכל דלת ודלת משוחררת לכל אורכה ורוחבה. העיקר הוא שבנקודה מסוימת יש נעילה, וזו כבר גורמת שבפועל שתי הדלתות לא יכולות להיפרד זו מזו. והוא הדין כאן, צריך שהבגד יוכל להיות פרוס כמו טלית שלא רק שיש לה ארבע פינות אלא שכל צדדיה לכל אורכם מפורדים לגמרי זה מזה. וכיון שהבגד הזה סגור במקום מסוים, כבר אין אפשרות לפרוס את הבגד, וצדדיו כבר אינם יכולים להיפרד זה מזה, והוא נחשב סגור.

המהר"ח אור זרוע הבין כאפשרות השניה וכן יש להכריח בדעת רבינו שמחה

ומסוים דברי תלמיד רבינו שמחה בשם רבו: "חלוק למעלה שהוא סתום", נראה שהסתימה היא לא לכל אורך הבגד אלא רק "למעלה". ולכן יש להבין בהכרח בדבריו שאין כוונתו שכל הבגד צריך להיות סתום עד הכנף ששיעורה הוא בשלוש האצבעות האחרונות, אלא יש אפשרות לדון את הבגד על פי הרוב כמו כל דיני התורה כאפשרות השניה הנ"ל או לפי המיעוט הסתום שלמעלה, וכאפשרות השלישית הנ"ל. ומתשובת המהר"ח אור זרוע⁵ (ש"ת סי' ח' ד"ה איד) יש להכריח שהבין בדעתו כאפשרות השניה. הוא כתב בשמו: "אמנם ראיתי כתוב בשם רבינו שמחה כיון שרוב החלוק תפורו סתום סביב גופו, ואין כי אם למטה מיעוטו מפורד אע"פ שיש לו ד' כנפים פטור", עכ"ל. ומבואר להדיא שדעת רבינו שמחה שהכל תלוי ברוב. ובאמת כך מוכח גם מהמציאות, דהקוטא היתה בגד כזה שהשסע שבו לא היה רק בכנף אלא הרבה יותר ארוך. וכשבא רבינו שמחה לפטור את הקוטא, ע"כ שהוא לא התכוון לפטור רק במקרה שהכנף בלבד היא פתוחה, אלא גם כשחלק משמעותי לאורך הבגד הוא פתוח. ולפי מה שהתבאר לעיל שהפטור הוא משום שבחלוק אין צורך בפעולת התכסות, יש להבין שכל זמן שרוב החלוק פתוח, הוא אינו מהודק על האדם ועדיין יש צורך בהתכסות ולכן הוא חייב, ורק כשרובו סתום הוא כבר נפטר משום שהבגד מכסה אותו מטבעו.

ובפסקי מהר"ז בינגא⁶ (הל' ציצית אות לו) הביא את דברי רבינו שמחה, ובהמשך (אות לז בהגהה) כתב: "ושמעתי ממהר"ר אליעזר שיחיה שאמר משם אביו החסיד מהר"ר פרץ שיחיה, כשהוא מגיע לחצי" הבגד אז חשיב כנף [וחייבת]", ומשמע שלא

5. שהיה בן דורו של ההגהות מיימוניות הנ"ל.

6. תלמיד המהר"ל ומחותנו.

ראה סתירה בין דברי רבינו שמחה לדברי מהר"ר אליעזר, ונראה אפוא שגם הוא נקט כהבנה זו בדעת רבינו שמחה, דאזלינן בתר הרוב.

כך נראה שיש להבין גם את הדין דהיא של בגד וכנפיה של עור

וכן נראה שיש להבין גם את הדין דהיא של בגד וכנפיה של עור והיא של עור וכנפיה של בגד. דעל כרחנו אין צורך לפטור בדווקא אם כל הבגד יהיה בפטור חוץ מהכנף, ואין צורך לחייב בדווקא אם כל הבגד הוא בחיוב חוץ מהכנף. דמלבד מה שהדבר סותר מיניה וביה, דבמקרה של רוב ומיעוט יצא מהרישא דיוקא לקולא ומהסיפא דיוקא לחומרא, גם לא מובן בסברה מדוע לפטור כשהמיעוט הוא של עור, אחרי שהכרענו דלא אזלינן בתר הכנף אלא בתר הבגד. דלכאורה סוף סוף רוב הבגד הוא בחיוב. ועל כרחך כוונת הגמרא שלא תלתה את הדין ברוב ומיעוט אלא בגוף וכנף היא שהיתה הו"א לומר שעיקר מצות ציצית יהיה תלוי בכנף ולא בבגד, דהא דווקא בכנף מטילים את הציצית, והבגד אינו אלא רק היכי תימצי בעלמא לכך שתהיה כנף, קמ"ל שהבגד הוא הקובע. ולכן תלתה הגמרא את הדין בהנגדה שבין הבגד לכנף. אבל תורת רוב ומיעוט לא בטלה, ואם רוב הבגד בחיוב יש לחייב, ואם רוב הבגד בפטור יש לפטור. ולפי זה גם בנידון דידן, אחר שהתברר שצריך שגוף הבגד לא יהיה סתום, יש להבין שכדי לפטור מספיק שרוב הבגד יהיה סתום, ואין צורך שכולו יהיה סתום מלבד הכנף.

מדברי המהר"ם נראה שרוב הבגד ועיקרו צריך להיות סתום

והכפתור ופרח (פרק ס) כתב וז"ל: "כסות של בגד וכנפיה של עור חייבת, פירש רש"י שנחתכו קרניה ותלה בהן עור. היא של עור וכנפיה של בגד פטורה, מאי טעמא עיקר בגד בעינין, וכדאיתא [פרק התכלת (מנחות מ' ע"ב)]. כלומר שאין הולכין אלא אחר עיקר הכסות, משום דכתיב אשר תכסה בה, ואין אדם מתכסה אלא בעיקר הבגד, ומשום הכי אזלינן בתריה בין לחיוב בין לפטור, לא אחר כנף כרב אחאי. כתב רבינו מאיר מרוטנבורק: מהכא שמעינן שאלו הבגדים שפתוחין מעט מלמטה בארבע כנפות, שאין חייבין בציצית, דבתר גופיה אזלינן כדהכא. אף אנו נאמר מתוך דבריו ז"ל שהוא הדין שפטורין מן הציצית אלה הבגדים שלובשין אותם הנה בארץ הצבי וסביבה, שהם פתוחים קצת פנים ואחור, לא שיהיה פתוח עיקר הלבוש", עכ"ל. ומבואר מדברי המהר"ם שהפתיחה היא רק "מעט מלמטה", וכן בדברי הכפתור ופרח "שהם פתוחים קצת" ובהנגדה ל"עיקר הלבוש". ורק בכה"ג יש לפטור. אבל משמע

מהמהר"ם ומבואר בכפתור ופרח שאם רוב הבגד ועיקרו לא יהיה סתום – חייב. ואין הכרע בדעת הכפתור ופרח אם צריך פתיחה של רוב הבגד כאפשרות השניה הנ"ל או שדי בפתח כלשהו לחייב בציצית כאפשרות הראשונה הנ"ל.

וכן מוכח בדעת המהר"ם ממה שכתב המהר"ח אור זרוע (שם) בשמו: "אכן מורי רבינו מאיר זצוק"ל אמר לי שיש לברך על טליתות שאנו לובשים כעין חלוק שפתוח מב' צדדין להתלבש בציצית", עכ"ל. ונראה שבגדים אלו היו סגורים במקצת ולכן הם היו "כעין חלוק", ואעפ"כ סבר מהר"ם שיש לחייבם בציצית. ומעין זה כתב והוסיף מעט (שם סי' ד) וז"ל: "מורי רבינו מאיר זצ"ל הורה לי לברך על טלית קטן שיש בו בית צואר ולובשין אותו. ואמר לי מורי שיש לברך עליו להתלבש בציצית", עכ"ל. ומבואר שהמהר"ם חייב בציצית אותם חלוקים שהיו פתוחים מב' צדדיהן, ושהיתה בהם מציאות של לבישה ולא של עיטוף. והדברים מבוארים יותר במקום נוסף (הלכות פסוקות למהר"ם, נדפסו בקובץ גנוזות ב' עמ' קלא): "חלוק של ארבע כנפות אסור בכל ענין בלא ציצית", עכ"ל. וע"כ צריך לומר שהפטור שעליו הוא מדבר בדבריו שהובאו בכפתור ופרח היינו דווקא בכגון שרוב הבגד ועיקרו הוא סתום.

ב. שיטת הרשב"א

מתשובת הרשב"א נראה שמספיקה סגירה מסוימת ולא צריך רוב

והרשב"א (ש"ת ח"א סי' תלד) כתב וז"ל: "ולענין מה ששאלת במקומות שנוהגין במלבוש הנקרא גוניה⁷ שחותכין אותו מלפניו ומאחריו ודומה שיש לו ארבע כנפים, אם חייב בציצית אם לאו. תשובה. אין נקרא בגד של ארבע כנפות אלא בטליתות שכולן פתוחים והן יש להם ד' כנפות. אבל הבגדים שתפורין ומחוברין למעלה כעין גוניה או קוט, אין אלו כסות של ארבע כנפות. וכן היו נוהגין בראשונה בכל מקומותינו להיות כנפי אותן המלבושין ארבע, ומעולם לא ראינו מי חשש להם, ומן הטעם שאמרת. ואותן שאמרת שמחמירין להטיל להם ציציות, אין אלו אלא

7. שלושה הבדלים עיקריים היו בין הגוניה ובין הקוט: האחד, הגוניה היה בגד קצר יותר מהקוט. השני, השסעים שבו היו הרבה יותר גדולים וגבוהים, וחלקם היה נשרך בשרוכים. היתה גם חגורה שהצמידה את שני הצדדים של השסעים זה לזה. השלישי, הגוניה היה פתוח יותר בחלק הסמוך לראש, וגם את הפתיחה הזאת היו שורכים בשרוכים. בין החלק הפתוח סמוך לראש ובין החלק השסוע מלמטה היה הבגד סגור וסתום בלי שום פתח ושסע. גם היום משמשת מילה זאת במקצת לשונות לעז במשמעות של שְמלה. ובלשונות אחרות משמשת המילה גואן במשמעות זו.

מן המתמיהין, עכ"ל⁸. ולכאורה מהלשון: "אין נקרא בגד וכו' אלא בטליתות שכולן פתוחים" וכו', יש ללמוד שכדי לפטור מספיקה סגירה כלשהי ולא דווקא סגירה של רוב או כל הצד. דמשמע שרק אם הכל פתוח אז נקרא בגד של חיובא⁹. והרי זה כפי האפשרות השלישית הנ"ל שהועלתה בדעתו של רבינו שמחה.

ההבדל בין רבינו שמחה ובין הרשב"א

ואמנם גם הרשב"א וגם רבינו שמחה נקטו לשון "למעלה". אבל יש הבדל ביניהם. רבינו שמחה מגדיר את מה שלמעלה כמציאות של חלוק שהוא סתום, דהיינו שלחלק הזה יש שם של חלוק. ואין אפשרות לקרוא לחלק קטן וקצר יחסית בשם של חלוק סתום. וע"כ יש אורך גדול יחסית שמאפשר לראות חלק משמעותי מהבגד כחלוק סתום. ולמעשה יש בבגד שני חלקים שאת חלקו העליון אפשר להגדיר כחלוק שהוא סתום. ואמנם אפשר לומר שעל בגד כזה דיבר הספרי זוטא, ולכן רבינו שמחה התייחס אליו, אבל סוף סוף אם המקור של רבינו שמחה הוא הספרי זוטא, אזי אין לך בו אלא חידושו. דדווקא כשיש מציאות של חלוק בחלק העליון, אז יש לפטור. אבל אם יש סגירה בנקודה מסוימת בלבד, אין על זה שם של חלוק, ואין מקור לפטור. וכן משמע קצת מהשוואת השימוש לשון "גוף" שהשתמש בה רבינו שמחה כאן לאותה לשון שנאמרה גם בהקשר של בגד של עור. דבבגד של עור אין מדובר על משמעות של מבנה אלא על משמעות של עיקר או רוב הבגד, וכפי שהתבאר שהעיקר בדעתו כאפשרות השניה הנ"ל. ולכן נראה שגם ההשוואה לקוטות שלנו ש"גופן" סתום אינה מתייחסת למבנה, אלא לעיקר או רוב הבגד. לעומת זאת הרשב"א אומר שהבגד תפור ומחובר למעלה, ואין הוא מגדיר את החלק התפור והמחובר בשם בפני עצמו. ולכן יש לפרש את דבריו כנ"ל, שהחיבור והתפירה נעשים רק בחלק העליון ממש ולא לכל אורך הבגד ואפילו לא לכל רובו של הבגד.

8. וכן הובאה תשובה זו (קובץ המאור, אייר תרצ"ה, עמ' נט) בשינויים קלים בדברי רבינו חסדאי קרשקש ב"ר יהודה, וכנ"ל (עמ' קסט).

9. אי אפשר לפרש שכולן קאי על כל טלית וטלית, דאין זה אלא יתור לשון בעלמא. וגם מאן דכר שמייהו. ומאי איכפת לן מכל הטליתות.

לכאורה יש לדחות את הכרח המהרי"ק בדברי הרשב"א

ואמנם הרשב"א הזכיר את הגונילה והקוט. והמהרי"ק (שורש קמט) דקדק מדוע הרשב"א הזכיר אותם בתשובתו: "מה לו לפרש כגון גונייל"א וקוט"א, מה יחסר לו במה שיאמר אבל אותם שתפורים ומחוברים למעלה אין לו דין כסות של ד' כנפות. וכי לא היו לו עינים לשואל לראות כי הגונייל"א והקוט"א מחוברות מלמעלה", עכ"ל¹⁰. ולמד מזה שהרשב"א רצה לומר שרק כשרובן סתומות יש לפטור מן הציצית ולא כשמחצה סתום, וכל שכן שאין לפטור כשרובן פתוח¹¹. אבל לכאורה יש לדחות את ההכרח הזה, משום שהרשב"א נשאל להדיא על הגונייל"א, ולכן הוא מתייחס להדיא לבגדים הללו. ועוד טען המהרי"ק שלפי הפירוש הזה בדעת הרשב"א שיש לחייב בציצית כשרוב הבגד פתוח, "גם לא יקשה לו מההיא דהיא של בגד וכנפיה של עור, דודאי ראה ברורה היא לכל בעל האמת והיושר לאסור כל היכא שרוב הבגד פתוח", עכ"ל. ולפי מה שהתבאר, לכאורה אין מזה הכרח. דכאשר היא של בגד, סוף סוף יש ד' כנפות בארבע פינות שכל צדדיהם מפורדים זה מזה. אבל כשרק הרוב פתוח ומיעוטו סתום, אין הצדדים מפורדים, ויש מקום להבין שאין כאן ד' כנפות ממש, וכנ"ל. וכבר עמד ערוך השולחן (סי' י' סט"ז וסי"ח) על כך שמפשוטות הרשב"א נראה שדי בסתימה כלשהו לפטור ודלא כהבנת המהרי"ק.

10. ועוד דייק המהרי"ק מכך שהרשב"א פתח בלשון "אינו נקרא בגד בת ארבע כנפות" והמשיך וכתב "אין לו דין כסות של ארבע כנפות", והקשה מדוע שינה הרשב"א מלשון "אינו נקרא" ללשון "אין לו דין". אמנם שכיח בפוסקים שלא חוזרים בדיוק על אותן המילים. ועוד דייק מכך שהרשב"א שינה מלשון בגד ללשון כסות. אמנם נראה שגם דיוק זה אינו מוכרח, דבתחילת דבריו הרשב"א דן על הבגד עצמו ובהמשך דבריו הוא דן על היסוד ההלכתי לפטור אותו מציצית, והוא קשור ללישנא דקרא.

11. המהרי"ק חי באיטליה כ-170 שנה אחרי הרשב"א שחי בספרד. ולא ברור מדבריו אם הוא הכיר את הבגדים שדיבר עליהם הרשב"א, או שהוא רק מבאר את דברי הרשב"א באופן הזה בגלל הדקדוק שלו בדבריו. ויש לדעת שמבנה הקוטא השתנה בין התקופה והמקום של הרשב"א לתקופה והמקום של המהרי"ק. בתקופת הרשב"א היה הבגד ארוך יחסית, וכנ"ל. והחתך שבו היה נצרך לתנועת הרגלים. לעומת זאת בתקופת המהרי"ק הקוטא של האנשים היתה קצר בהרבה ולמעשה כמעט שלא היה בה אותו חלק חתוך שהיה בתקופה הקודמת. וכך שבקושי היה צריך לחתוך בבגד. אם הפטור של הרשב"א היה חל רק על הקוטא של המהרי"ק, לא היה ניתן ללמוד ממנו לפטור בגד שהיה נראה כמו הקוטא שהיתה בזמן הרשב"א. ההבדל בין הקאפה, שהוא הניידון בתשובת המהרי"ק וכדלקמן, לבין הקוטא של הרשב"א, הוא שהקאפה פתוחה לכל אורך הבגד (מהצד), ואילו הקוטא סגורה בחלקה וכנ"ל.

ג. דברי המיוחס למרדכי בשם החיי עולם ובשם הר"ש משאנץ

הבדל בין דברי המיוחס למרדכי שלפנינו במקורם ובין ציטוט המהר"ק

והמיוחס למרדכי (הל' ציצית סי' תקנ) כתב וז"ל: "כתב בחיי עולם¹² וז"ל יזהר אדם שלא יהא חלוקו פתוח מב' צדדים, דאז יש לו ד' קצוות, ואיכא מאן דאמר [במנחות] דכל בגד שיש לו ד' כנפות חייב בציצית", עכ"ל. ולא ביאר המיוחס למרדכי בשם החיי עולם אם הפתיחה היא ברוב או במעט. ומשמע קצת מהלשון: "חלוקו פתוח" שהפתיחה היא בעיקר הבגד, דאחרת אי אפשר להחיל את ההגדרה של פתוח על כלל החלוק. ולפי זה החיוב הוא רק כשהרוב פתוח או עכ"פ חלק משמעותי ממנו, וכשיטת המהר"ם מרוטנבורג. והמהר"ק (שם) כתב וז"ל: "ועוד יש להביא ראייה לאסור ממה שכתב במרדכי קטן וז"ל: כתוב בחיי עולם שיש להזהר שלא יפתח אדם חלוק משני צדדיו, דאיכא מאן דאמר [במנחות] דכל בגד שיש לו ד' כנפות חייב בציצית, עכ"ל¹³. והנה דבר פשוט הוא שאין דרך לפתוח החלוק מן הצדדין אלא מעט כמו טפח או טפחיים לכל היותר, ואפילו הכי אמר שיש ליזהר שלא לפתחו משני צדדיו פן תתחייב בציצית, ואע"ג שרוב החלוק סתומה ולא נפתח ממנו כי אם מיעוטא דמיעוטא. כל שכן וכל שכן הקאפ"א¹⁴ הזאת שכמעט כולה פתוחה ולא נסתמה ממנו כי אם מיעוטא דמיעוטא שנתחייב בציצית לכ"ע, עכ"ל המהר"ק. והציטוט שציטט את המיוחס למרדכי שונה מכפי שכתוב במקור. ולכאורה יש הבדל מהותי בין לפתוח חלוק, שעל זה אפשר לומר שמדובר על פתיחת מיעוטא דמיעוטא, ובין מה שכתוב שלא יהא חלוקו פתוח, שהמשמעות היא שהחלוק מוגדר כפתוח, דבזה צריך להבין שהרוב או העיקר או עכ"פ חלק משמעותי צריך להיות פתוח¹⁵.

12. רבו הדעות מי הוא בעל החיבור הזה. ובאוצר הגדולים (ח"א עמ' עב וח"ה עמ' ריד) ייחסו לר' יצחק ב"ר מאיר מדורא, בעל השערי דורא. והדברים מצויים בשינויי לשון קלים בספר חסידים לרבי משה בן אלעזר הכהן, אחיין הרא"ש (מהד' תש"א, דף יג ע"א).

13. עד כאן לשון המיוחס למרדכי בשם החיי עולם, ומכאן ואילך דברי המהר"ק עצמו.

14. הקאפה במקומו ובזמנו של המהר"ק היתה פתוחה מהצדדים ונשרכת בצדדים. יש תשובה אחרת של המהר"ק (סי' פח) ובה הוא מתאר אותה בפירוט יותר: "על דבר הקפ"א אשר כתבתם, והיא ארוכה עד לארץ הולכת פנים ואחור ופתוחה מן הצדדין, ואמנם מתוקנת תקון הגון להיות פטורה מציצית" וכו', עכ"ל.

15. מעין זה חילק היראים (סו"ס רעד) בין "משתשקע החמה" ובין "שקיעת החמה", דלשון ראשון איירי בתחילת השקיעה ולשון שני איירי כשהושלם תהליך השקיעה. ובמקום אחר (ט"ח שבת ח"א עמ' תקלד) התבאר שלשון שקיעת החמה אינה מורה על השלמת התהליך בדווקא. ועכ"פ, אם אומרים שהחמה שקעה, כמו בנידון דידן שהחלוק פתוח, אזי ברור שהתהליך הושלם.

וכאמור לעיל, באשכנז בזמן הראשונים היתה פתיחת החלוק לאורך חלק גדול מהרגל, כיון שהחלוק היה ארוך טובא, והפתיחה היתה מספר טפחים ניכרים, ולא רק מיעוטא דמיעוטא.

הבנת המהרי"ק בדברי המיוחס למרדכי

ועוד האריך המהרי"ק (שם) להוכיח שדברי המיוחס למרדכי בשם החיי עולם, דאיכא מאן דאמר במנחות דכל בגד וכו', כוונתו לרב אחאי שחלק על רבא (מנחות מ' ע"ב) ואמר שהכנף היא הקובעת ולא הבגד. ולשיטתו אפילו אם יש פתח מועט בקצה הבגד, כבר יש לחייב בציצית. וחשש המיוחס למרדכי לדעה זאת. ואם כן ק"ו שיש להחמיר כשרק מיעוט הבגד סתום, דודאי הוא יהיה חייב. וטען המהרי"ק שעל כרחנו הכוונה היא לדעה זאת, דברור שהמיוחס למרדכי מתכוון לאיזו שהיא דעה השנויה במחלוקת. דאם היה הדבר מוסכם אליבא דכו"ע, לא היה נכון לומר "דאיכא מאן דאמר" וכו'. ואם כוונת המיוחס למרדכי לדעה החולקת על ר' ישמעאל האומר (שבת כו ע"ב) שאין מתחייבים אלא רק בציצית של צמר ופשתים, לא היה לו להזכיר את הדעה הזאת כלל ובודאי שלא בלשון כזאת, דהא גם ר' ישמעאל מודה שחייבים, אלא שהוא סובר שהחייב הוא רק מדרבנן. ומדברי המיוחס למרדכי נראה שהחולקים על הדעה הזאת פוטרם לגמרי. ומלבד זאת לא היה לו להזכיר את זה שיש לבגד ד' כנפות, דאין לזה שייכות למחלוקת הזאת, והיה לו לומר בכללות שהוא סובר שבכל בגד יש לחייב. וגם לא היה אפשר להסיק מזה שום דבר לנידון דידן, דעצם זה שיש חיוב גם בבגדים משאר מינים לא מוכיח את עיקר טענתו.

קשיים בדברי המהרי"ק

ואולם נראה לכאורה שדברי המהרי"ק קשים מאוד. אם אכן המיוחס למרדכי בשם החיי עולם תולה את החיוב בדעתו של רב אחאי, לא היה ניתן לומר כלל שלדבריו של רב אחאי כל בגד שיש בו ד' כנפות חייב בציצית. הלא לדעתו של רב אחאי, אם עיקר הטלית היא מבגד והכנף הוא מעור, הטלית תהיה פטורה. ודווקא לשיטה זאת, יוצא שיש יותר בגדים שאין בהם חיוב מאשר לשיטת רבא החולק עליו. דלשיטת רבא יש לחייב במקרה זה, והמקרה היותר שכיח הוא שהטלית תהיה עשויה מבגד. ועכ"פ גם אם אין זה כך, אין לראות בדעתו של רב אחאי דעה מחמירה שמחייבת בכל בגד שיש בו ד' כנפות. והמהרי"ק תירץ לשיטתו שהכוונה היא שלאותה דעה יהיה צריך לחייב בכל בגד כגון גוניה וקאפה שבהם הכנפות פתוחות

והבגד עצמו סתום. ולכאורה זהו דוחק גדול מאוד, דנראה שהמיוחס למרדכי אומר את עיקר הדעה של אותו מ"ד, והוא אינו מתייחס כלל לנידון של כל מיני סוגי בגדים אחרים (שאפילו המיוחס למרדכי עצמו לא דיבר עליהם).

מחלוקת ת"ק ור' שמעון בעניין טלית כפולה

אמנם נראה שכוונת המיוחס למרדכי בשם החיי עולם היא למחלוקת בין ת"ק לר' שמעון (מנחות מא ע"א): "תנו רבנן: טלית כפולה חייבת בציצית, ורבי שמעון פוטר", ע"כ. ופירש רש"י: "טלית כפולה – שהיתה ארוכה כשתים וכפלה. ורבי שמעון פוטר – שאם תפשט נמצאת ציציות באמצעיתה", עכ"ל. והבית יוסף (סי' י אות ו) הבין שהוא פטור "מלהטיל בכנפיה הכפולים, אבל בארבע כנפיה הפשוטים צריך להטיל, דאטו משום דכפלה איפטר לה". ואולם הדרכ"מ (שם סק"ג) הקשה דלא משמע כך מלשון ר' שמעון פוטר, ולכאורה קושייתו צודקת מאוד. והפמ"ג (א"א סק"ז) תירץ שמדובר בטלית שהיא כבר מצויצת, וכוונת ר' שמעון שאינו חייב לשים ציציות חדשות במקום הכפל, כיון שהיא כבר פטורה במה שיש לה. אבל נראה לכאורה שזהו דוחק גדול הן בדברי הב"י, שנקט "צריך להטיל", דמשמע שעדיין לא הטיל, והן בדברי ר' שמעון עצמו, דקאי על ת"ק שאמר על הטלית עצמה שהיא חייבת בציצית, ואם ר' שמעון "פוטר", משמע שהוא סובר שהטלית אינה חייבת. וגם דוחק גדול לומר שלא חייב ת"ק אלא בקרנות החדשות ורק מזה פטר ר"ש אך הוא מודה שחייבת בציצית בקרנות המקוריות, דבפשטות נראה שדנו על עצם החיוב ולא על מקום הציציות. וקשה להעמיד את דבריהם דווקא בטלית שכבר הוטלו בה ציציות לפני שנכפלה. ולכן נראה שבאמת לדעת ר' שמעון היא פטורה לגמרי וכפשט לשונו. וכך מבואר להדיא באוהל מועד (שער תפילין ומזוזה וציצית ד"ג נ"ב) ובנימוקי יוסף (הל' ציצית יא ע"ב ד"ה ור"ש) שר"ש פוטר לגמרי, וכן נראה מדברי המאורות (הל' ציצית עמ' סז) שכתב להדיא שת"ק מחייב בכנפים המקוריות, ובהכרח שר"ש פוטר לגמרי¹⁶. והסברה בזה היא דהכנפות הנוכחיות אחרי הקיפול אינן

16. ובמיוחס למרדכי (הל' ציצית סי' תתקמה) הובאו שתי האפשרויות, שר"ש פוטר לגמרי ושר"ש מחייב בכנפות הראשונות. וברבינו ירוחם (ני"ט ח"ג, קסט ע"א) איתא: "טלית כפופה חייבת בציצית ואפילו לא תפרה". ונראה מדבריו שהאפשרות שעמדה על הפרק היא שהטלית לא תהיה חייבת כלל, וקמ"ל שחייבת. ואי איתא שכל השאלה היתה איפה לשים את החוטים, לא היה לו לסתום. ורק בראשונים שהעתיקו גם את דברי ר"ש, היה מקום להבין שאולי גם ר"ש מחייב, אך ברבינו ירוחם נראה ברור שר"ש לא חייב כלל, ולכן אומר רבינו ירוחם רק את עצם הדין דחייבת ולא נחית לשאלת המיקום.

מחייבות כיון שהאדם עתיד לפשוט את הבגד, והכנפות הראשוניות פטורות, דהא סוף סוף כעת הן אינן ארבע כנפות הבגד, והן מרוכזות בשתי כנפות הבגד. וכך נראה שהבין המיוחס למרדכי בדעתו. אלא שלכאורה עדיין קשה, דאם ר' שמעון מתחשב באפשרות שהאדם יפשוט את הבגד ויצא שהציציות מצויות באמצע, היה לו לחייב להטיל מלכתחילה את הציציות בקצוות הטלית, ואז גם אם היא תיפשוט עדיין הציציות יהיו בכנפות. ומזה הבין החיי עולם שלדעת ר' שמעון עצם העובדה שהשימוש בבגד במצבו הנוכחי הוא באופן כזה שהכנפות אינן משמשות כצדדי הבגד¹⁷, מהווה סיבה לפטור את הבגד מציצית. ולדעתו כנפות הבגד צריכות לשמש כקצוות הבגד גם בפועל. ועל זה פליג ת"ק וסובר שהבגד צריך להיות חייב בציצית¹⁸.

ביאור דברי המיוחס למרדכי בשם החיי עולם

ולפי זה יוצא שיש למחלוקת הזאת השלכה לנידון דידן. כאשר הבגד הוא סתום בעיקרו, יוצא שהכנפות שיש לו אינן משמשות לקצוות הבגד. דמצד השימוש של הבגד, אין לו קצוות. ואולם בפועל יש לבגד הזה ד' כנפות. ולכן לשיטת ר' שמעון יש לפטור את הבגד, כי לשיטתו לא מספיק שיש לבגד ד' כנפות, אלא צריך שד' הכנפות הללו ישמשו גם כקצוות של הבגד. וכיון שבגד זה אין לו קצוות, דגם לאחר שפתחו בו שני חתכים בשני צידיו, הוא נשאר בעיקרו סתום, ואין החתכים והפתחים מהווים קצוות של ממש אלא הם רק יוצרים מציאות שמחדשת כנפות, אין הכנפות הללו יוצרות חיוב ציצית בבגד. אבל לדעת ת"ק לא איכפת לן שהכנפות הללו אינן משמשות כקצוות של הבגד. וכיון שעכ"פ יש לבגד הזה ד' כנפות, הוא צריך להיות חייב בציצית. ובנידון זה אין מקום להתלבט ולהסתפק היכן למקם את

17. להלן הביטוי "כנפות" משמש במשמעות של פינות הקיימות במבנה הבגד, ואילו הביטוי "צדדי הבגד" משמש במשמעות של הקצוות שנוצרים בגלל מה שמתרחש בפועל, בהתחשב בדרך המסוימת שבה הוא משתמש בלבישת הבגד.

18. ולפי המתבאר ניתן להבין את דעת ת"ק בשני אופנים: ניתן להבין שהוא מחייב להטיל ציצית בכנפות הראשוניות של הבגד, דלא איכפת לו שכעת הן אינן משמשות ככנפות. וניתן להבין שהוא מחייב להטיל ציצית בכנפות שנוצרו אחרי הקיפול, ולא חושש לכך שכאשר יפשוט את הבגד הציציות יהיו באמצעו. והר"י מלוניל (הל' ציצית יא ע"ב ד"ה טלית כפולה) כתב להדיא שת"ק מחייב בציצית בכנפות שנוצרו אחרי הקיפול, וכן מבואר במיוחס למרדכי לפי האפשרות השניה הנ"ל, אך המאורות הנ"ל והרדב"ז (ח"ו סי' ב' אלפים רסט) כתבו שלת"ק יש להטיל ציצית בכנפות הראשוניות. ואף הקרן אורה (מנחות מא ע"א ד"ה טלית כפולה) כתב "דת"ק מחייבו בציצית בכנפות פשוטים אף על גב דמלבושו כפול", וציין שכן דעת אחיו המשכנות יעקב (א"ח סי' יא).

הציציות. דבנידון זה אין לבגד קצוות אחרות כמו שיש לבגד הכפול הנ"ל. ולכן בנידון זה ברור שיש למקם את הציציות בכנפות שנוצרו. ולפי זה מיושב מדוע המיוחס למרדכי בשם החיי עולם אומר שיש מ"ד שמחייב בכל בגד שיש בו ד' כנפות, דבאמת יש מחלוקת בעניין זה. ולכן גם מיושב מדוע החיי עולם מאפיין את הדעה הזאת בכך שהיא סבורה שכל בגד שיש בו ד' כנפות חייב בציצית, דזה ממש הנידון של המחלוקת. ולפי זה יוצא שאין ללמוד מההשוואה הזאת ראייה לאורך הפתח שצריך להיות פתוח כדי להתחייב. ועכ"פ יש ללמוד מדבריו שלמרות שבעיקרון הכנף סתומה, או שהיא אינה משמשת ככנף (תלוי בשתי האפשרויות להבין בדעת חכמים), בכל זאת מכיון שהיא מובחנת במציאות, היא יוצרת חיוב של כנף. ומזה מסיק המיוחס למרדכי שאם אדם עושה פתח בבגד הוא יוצר חיוב של ציצית, אפילו שהצד הזה סתום ואפילו שהוא אינו משמש ככנף של ממש.

דברי הר"ש בשם ר"י המובאים במיוחס למרדכי

והמיוחס למרדכי במקום אחר (שם סי' תתקמג) כותב בשם הר"ש משאנן וז"ל: "האי מאן דבצריה לגלימיה לא עשה ולא כלום, פירוש: חתך אחד מד' כנפותיו להיפטר מציצית, לא עשה ולא כלום, שהרי עשאה בת ה' וחייבת בציצית. ולא מיבעיא אם חתך חתיכה גדולה דמינכרא, אלא אפילו מעט. ומיהו לכאורה נראה שצריך שיהא הפסק בין שתי הקרנות ג' אצבעות", עכ"ל. וכהמשך לזה הוא מביא את דברי הר"ש וז"ל: "ורבי¹⁹ אמר לנו שעשה טלית כמין סרבל קטן ולו שני כנפים, ובצריה לב' כנפיה קצת, והיו לה ארבע, דאפילו רב ששת דאיירי כאן בבצריה דמשמע שאין טלית מן המובחר, היינו לפי שחתך ממנו מעט וסבור לבטלו מתורת ד' כנפות. אבל אם חתך חתיכה ניכרת, אין לך טוב ממנו. וכן דרך המתעטפים והצנועים שעושין כן תחת מלבושיהם. ועיני ראו אותו של רבי כדי להורות הלכה למעשה. וצריך להרחיק הקרנות זה מזה, שיהו ניכרים היטב כשנים", עכ"ל. דהיינו, שר"י חתך מאותן שתי כנפות שכבר היו לו, ויצר על ידי החיתוך שתי קרנים בכל אחת. ומבואר מדבריו שמספיק שתהיה חתיכה ניכרת, והקרנות צריכות להיות רחוקות מספיק כדי שיהיו ניכרות היטב כשתיים. וזהו השיעור שמחיל על הכנף שם כנף, אפילו שמדובר בכנף קטנה שאינה מייצגת את כל הבגד, והיא דומה לכנף סתומה של בגד סתום, כעין הנזכר בדברי רבינו שמחה. דמציאות זו של סרבל שיש לו שתי כנפים מכריחה שהבגד יהיה סתום ברוב צדדיו. דאותן שתי כנפים נעשות

19. היינו ר"י הזקן שהיה רבו המובהק של הר"ש.

בהכרח על ידי חיתוך מסוים בבגד עגול וסתום והשארת המשך החיתוך סתום. דאם החיתוך יהיה מצד לצד יהיו כבר ארבע כנפות. והפתח הזה נשאר כמות שהוא, ורק חותכים ממנו שני חיתוכים בקצוותיו (בשיעור קטן כזה שרק מאפשר שיהיה ניכר שהקרנות נפרדות זו מזו). ויוצא אפוא ששיעור החיתוך צריך להיות כזה שיהיה ניכר החיתוך ושכל כנף וכנף תיראה ניכרת בפני עצמה. ואמנם יש מקום לדחות ולומר שאותו בגד של ר"י היה פתוח ברובו בתחילה, כאשר היו לו שתי כנפיים בלבד, ומכיון שכך, שתי הכנפים שהתחדשו הן סמוכות על שולחן שתי הכנפים שכבר היו, ויש לכולן דין של בגד פתוח ברובו למרות שהחיתוך שיצר את שתי הכנפיים הנוספות לא היה ברובו. אבל נראה שלא מסתבר לומר כך, דהעובדה שר"י מגדיר את הבגד כסרבל קטן מורה שהבגד היה ברובו סגור. ועל כל פנים גם אם נאמר שהבגד היה ברובו פתוח, יש לראות לפחות את שתי הכנפים החדשות כסתומות כמעט לגמרי, ואעפ"כ חלה בהן חובת ציצית. והן מלמדות על הגדר הכללי של כנף, שהוא אינו צריך להיות מופרד לכל אורך הבגד או רובו, אלא מספיק שיהיה חיתוכו ניכר, וכבר יש בו חיוב. ועכ"פ פשוט מיהא חדא, שאין צורך שיהיו שני חתכים גדולים לאורך רוב הבגד, אלא מספיק חתך אחד.

סיכום השיטות

ויוצא לפי כל הנ"ל, שלפי רבינו שמחה יש צורך שרוב הבגד יהיה סתום כדי לפטור אותו מציצית, וכאפשרות השניה הנ"ל, ובכפתור ופרח בשם המהר"ם נראה שצריך שאף עיקרו יהיה סתום, ועכ"פ ברור שצריך שיהיה לפחות רוב סתום. ולפי הרשב"א נראה שיש לפטור אפילו כשמיעוט ממנו סתום ותפור, וכאפשרות השלישית הנ"ל. ולפי המיוחס למרדכי בשם הר"ש בשם ר"י נראה שלפחות לגבי שתי כנפות מספיק שיהיה חיתוכן ניכר וכבר נחשבות ככנפות שמחייבות. ומסתבר שכך הוא גם לגבי כל שאר הכנפות, וכאפשרות הראשונה הנ"ל.

ד. גדר הסגירה המועילה להחשיב את הבגד כסתום

מדברי הרשב"א נראה שרק סגירה מוחלטת מהווה סתימה שפוטרת

והנה, הגוניה שעליה דיבר הרשב"א היתה סגורה בחלק מסוים מאיזור המתנים ועד מעל החזה. בדרך כלל הסגירה התקיימה מאליה משום שהבד היה

סגור מתחילתו, אבל לפעמים הבד היה פתוח מתחילתו והיו תופרים את חלקי הבד והסגירה התאפשרה בגלל התפירה הזאת. ונראה שהעובדה שהרשב"א תולה את הפטור בכך שהבגדים "תפורין ומחוברין למעלה" מלמדת שלא ניתן להסתפק בסגירה הנעשית על ידי שרוכים בעלמא שבמהותה מיועדת להיפתח בכל לבישה ולבישה. ואיזכור הגונילא הוא דומיא דאיזכור הקוט, שהיה בגד סגור בהווייתו ובמקורו ולא על ידי שריכת שרוכים וכדומה. והדבר נלמד לא רק מכך שהרשב"א הצריך תפירה ונראה מזה שדווקא תפירה, אלא גם מעצם דבריו. דכאמור לעיל (עמ' קפ-קפא), הגונילה היתה סגורה בחלקה בשרוכים ובחגורה. ואי איתא ששרוכים אלו מועילים, היה על הרשב"א לפוטרה לגמרי. והתבאר שם שלרשב"א די בסגירה מסוימת ואין צורך ברוב, ובהכרח שהשרוכים של הגונילה לא הועילו אפילו לכך. ועל כרחק משום שצריך סגירה מוחלטת בתפירה שאינה עומדת להיפתח.

אין לדון שרוכים כתפירה שנחשבת כסותמת את הבגד

ומצינו בראב"ה (שבת ס"ו רז) שכתב בנוגע לגדרי תפירה האסורה בשבת וז"ל: "שכל תפירה ענינה להיות כל שעה מהודקת, מה שאין כן במקטורין ובמנעל [שלנו] מהדקו לפי שעה. הילכך מותר נמי לנשים למתוח החוט בזרועותיהן ובצדיהן", עכ"ל. וכן כתבו עוד רבים מהראשונים (אור זרוע ח"ב ס"ז; הגהות מרדכי שבת ס"ו תסא, פא ע"א בדפי המרדכי; ר"ן ח"י שבת עה ע"א ד"ה אמר; מאירי שבת עה ע"א ד"ה המותח; דרכי משה ס"ו שמ ס"ב). והאחרונים (באר משה (שטרן) ח"ב ס"ו כ' אות ב, יבי"א ח"ט או"ח ס"ו קח אות קסב, ועוד) כתבו שאם הנקבים שבהם נכנס השרוך הם גדולים ועשויים במיוחד לצורך ההשחלה, אין בהם מלאכת תופר, דלא דמי לתופר שמחדיר את החוט בתוך הבגד שלא בנקב המוכן לו. ואם כן נראה ברור שבנידון דידן לא ניתן לכלול בכלל היתרו של הרשב"א שהם "תפורין ומחוברין" גם מציאות של שריכת שרוכים או רכיסת כפתורים.

ואמנם רבינו פרץ (הגהות סמ"ק ס"ו רפב הג' טז) כתב: "אסור למתוח חוט של תפירה של בתי ידים אלא אם כן יש נקב רחב קצת ומתוקן בתפירה בעיגול סביב הנקב", עכ"ל. ומפורש בדבריו שגם הידוק שאין עניינו להיות כל שעה, אסור בשבת. ומסתבר שהידוק כזה ייחשב כתפירה גם לעניין כלאים וציצית. וכן פסק השו"ע (או"ח ס"ו שמ ס"ז): "אותם שמהדקים הבגדים סביב זרועותיהם על ידי החוט שמותחין אותו ומתהדק, אסור למתחו אלא אם כן יהיו הנקבים רחבים קצת ומתוקנים בתפירה בעיגול", עכ"ל. ואולם גם בדברי רבינו פרץ והשו"ע מפורש שאם הנקבים

רחבים קצת ומתוקנים בתפירה, אין על הידוק החוט שם תפירה, והרי זו המציאות בסגירה של שרוכים או כפתורים, ומוכח אפוא שסגירה כזו אינה נידונית כתפירה.

הכרח בדברי הרשב"א שמספיק מיעוט שְׁסָתוּם לגמרי

ואולם לאידך גיסא, נראה שיש להכריח בדעת הרשב"א שהחלק הסתום והמחובר הוא מיעוט מתוך כלל האורך של הבגד, שהרי החלק התחתון הוא פתוח והחלק העליון גם פתוח במקצת בחלקו העליון. ונותר רק החלק התחתון של העליון שהוא סתום. ואעפ"כ פוטר אותו הרשב"א, כיון שבפועל זהו בגד סתום וכנ"ל. ועצם העובדה שיש בגדים שנפתחים כבר מהחזה ויש כאלה שנפתחים מהמותנים, והרשב"א בכל זאת פוטר את כולם, מלמדת שלא היתה לו קפידא שהרוב יהיה סתום בדווקא. וכבר התבאר לעיל (עמ' קפ-קפא) שמלשון הרשב"א נראה שפטר אף כשרק מקצת הבגד סתום ורובו פתוח, ולפי האמור כאן הדבר מוכח גם מצורתה של הגוּנִילָה.

המהרי"ק הרחיב את ההיתר גם לשרוכים

והמהרי"ק (שם) כתב וז"ל: "וגם על עיקר סתימת האשטרינג"א האם תחשב סתימה או לא הרבה יש להרהר. אמנם מההוא דשלהי הקומץ (מנחות לו ע"ב) דהאי מאן דחייטי לגלימיה אין להביא ראייה כאשר חשבת²⁰, דיש לדחות דשאני התם דאיכא גילוי מילתא לבטל התקון שעשה, כדאמר התם דאם איתא דלא מבעיא ליה לפסקיה ולשדייה כו', אבל הכא אין שום גילוי שלא יחפוץ בחבור הקצות באופן זה שהוא מתוקן. ואדרבה, אנו סהדי דניחא ליה בחבור כי האי כדי להפטר מציצית. ומכל מקום מצד אחר יש להרהר, אך אמרתי בהיות ההלכה רופפת הלך אחר המנהג, עכ"ל. והאשטרינג"א הוא השרוך שהוזכר לעיל²¹. ודברי המהרי"ק הללו הובאו להלכה בשו"ע (סי' י"ח). ולכאורה מדברי הרשב"א נראה שאין לסמוך על השרוך הזה, דלא התיר הרשב"א אלא רק כשהבגדים "תפורין ומחוברין למעלה", דהיינו, שהבגד סגור וסתום מברייתו או שהוא סגור על ידי תפירה. אבל כשהוא

20. השואל חשב להביא משם ראייה שסגירה בשרוכים לא תועיל להחשיב את הבגד כסתום, משום שנאמר בגמרא: "אמר רב דימי מנהרדעא האי מאן דחייטיה לגלימיה, לא עבד ולא כלום, אם איתא דלא מיבעי ליה ליפסוק ולישדייה". והיינו שתפר את הבגד בצורה שאין בה ארבע כנפות, ואפילו הכי אינו נפטר. ואם תפירה איננה מועילה לפטור, כל שכן שקשירת שרוכים לא תועיל.

21. וגם היום משמשת המילה שְׁטְרִינג בלעז במשמעות של חוט או שרוך.

פתוח, ואינו נסגר אלא על ידי שרוכים, אין אפשרות לראות את החלקים השונים כמחברים ממש זה לזה, ולדעת הרשב"א יש הכרח לראותו כפתוח. ובאמת בסברה קשה לומר שיהיה אפשר להתייחס לבגד הזה כבגד שאין לו ד' כנפות רק משום שבאותה שעה שבה רוכסים את הבגד, נצמדות הכנפות אלה לאלה.

קשה לקבל את הבנת המהרי"ק בסוגיית מאן דחייטיה לגלימיה

וגם את הבנת המהרי"ק בסוגיה דשלהי הקומץ נראה לכאורה שקשה לקבל. לשיטתו יוצא שההבדל שבין האי מאן דחייטיה לגלימיה ובין נידון דידן הוא שבמאן דחייטיה לגלימיה יש בהווה גילוי מילתא שהוא עתיד לבטל את התפירה בעתיד. דכיון שהוא אינו חותך את הבגד הנותר, יש לראות כבר בהווה שהוא מתכנן להחזיר את הבגד לקדמותו בעתיד. לעומת זאת באישטרינג"א אין ראייה בהווה שהוא עתיד לפתוח את הסגירה בעתיד. ואדרבה, דרך בני האדם לשרוך את בגדיהם בשרוכים, ואין חזותם מוכחת עליהם שהם מתכננים לבטל את הסגירה. ולכן אין בהווה דבר שמעיד על העתיד ולכן אין ההווה מתבטל. ואולם לכאורה נראה שקשה לקבל את הדבר, הן מפשוטה של הגמרא ודברי רש"י עליה והן מסברה. מסוגיית הגמרא נראה שהגורם שמחייב הוא עצם הטענה: "אם איתא דלא מיבעי ליה ליפסוק ולישדייה". דהיינו, אנחנו אומדים בדעתו שהוא כן רוצה להשאיר את החלק הזה בבגדו לצורך העתיד, וזה גופא צריך לחייב. אבל לפי המהרי"ק הדבר הזה מצד עצמו לא היה צריך לחייב, דהא גם באישטרינג"א אנחנו יודעים שהוא אינו רוצה את חיבור הצדדים בעתיד, דהא דרכם של השרוכים הללו להיפתח מדי פעם. ומה שמחייב הוא זה שכבר עכשיו קיימת עדות כזאת שהוא מעוניין לשנות את הדבר בעתיד. ואם כן היתה הגמרא צריכה לפרש דבריה ולומר דאיכא גילוי מילתא דמיבעי ליה, דהעיקר תלוי במציאות הגילוי מילתא ולא בעצם המילתא²². וכן נראה מדברי רש"י (שם לח ע"א ד"ה אמר רב דימי): "אפילו הכי לא עשה ולא כלום להפקיעה מן הציצית, דכל כמה דלא פסק ליה ש"מ מיבעי ליה ועדיין הן מן הטלית", עכ"ל. ומבואר שעצם זה שהוא לא פסק ליה ושניתן לדעת דמיבעי ליה, זה גופא גורם את החיוב.

22. כמו שטר הלואה שעצם קיומו מאפשר לגבות מנכסים משועבדים ואין אפשרות להסתפק בהלוואה עצמה, אע"פ שהשטר אינו אלא רק גילוי מילתא של ההלוואה.

קשה לקבל את דבריו גם בסברה

וגם בסברה לכאורה קשה לקבל את דבריו. מהיכא תיתי לתת משקל כל כך גדול לגילוי מילתא ולא למילתא עצמו. ולכאורה הכל תלוי בעניין עצמו שהוא מתכנן לבטל את הדבר, ואין הוא אמור להישאר בקביעות. ועניין הגילוי מילתא הוא רק היכי תימצי בעלמא לדעת מה הוא מתכוון. וגם קשה מאוד לומר שאישטרינג"א זו שהכל יודעים למה היא נמצאת בבגדו, והכל יודעים שהיא עתידה להיפתח מיד אחרי שיגמור ללבוש את הבגד, שמציאותה תיחשב עלומה ונסתרת, ולא תיחשב כגילוי מילתא גמור ואנן סהדי פשוט שהוא לא עתיד להשאיר את השרוכים הללו סגורים. ואדרבה, בתפירה מעלייתא של כנפות הבגד צריך את החידוש של הגמרא להבין שאין לטעות אחרי מעשהו הנחרץ של תפירת בגדו, ויש להתייחס לתפירה זאת כאל מציאות עראית. אבל שרוכים שנפתחים ונסגרים בכל לבישה ולבישה, לא צריך את חידוש הגמרא להבין שיש להתייחס לסגירה זאת כאל דבר עראי. ולכן נראה פשוט ששריכת השרוכים הללו לא יכולה להיחשב כסגירה מהותית של הבגד, והבגד צריך להיחשב כפתוח. והוא הדין ביחס לכפתורים שלנו.

האחרונים כותבים שצריך שתהיה סגירה על ידי קרסים כפופים מאוד

ובתרומת הדשן (סי' רצו) דן לגבי בגד שעשוי מפשתן ומחברים אליו שרוולים מצמר על ידי קנויפי²³. וטען שם שאין בזה איסור כלאים, כיון שכפתורים אינם נחשבים חיבור ממש. ודימה את הנידון הזה לנידון של חליצה במנעל שאם יש בו קשר של עניבה אינו נחשב שהנעל נעולה, ואין זה מועיל לחלוץ אותה, כפי שכתב הרא"ש (יבמות פ"ב סי' ד). ועוד כתב שם שזה שמצינו בתורה שחיברו את היריעות של המשכן בקרסים, ומוכח לכאורה שהקרסים נחשבים כחיבור מעליא, היינו דווקא "שהיו עשויין בענין זה שלא ישמטו כלל אם לא על ידי מעשה, כגון שהיו כופפים ראשי הקרס לגמרי לצידן השנית". ועל פי זה אמר שבאמת "אם לאחר שהכניס הקנויפי"ל בנקב יתפור את הנקב שיהא קצר עד שלא יוכל מאז הקנויפי"ל להתפרק ממנו אלא על ידי קריעה, פשיטא דכה"ג הוי חיבור", עכ"ל.

ועל יסוד דברי תרומת הדשן בכלאים, כתב המג"א (סי' י' סק"ב) לעניין ציציית, וז"ל: "ובתרומת הדשן (שם) כתוב דקרסים לא חשיבי חיבור לענין כלאים אם לא שנכפפין מאוד שאינו יכול להתירן אלא ע"י מעשה, וע"ש. ועיין ביורה דעה [סי' ש']

23. כפתורים של ימינו.

ס"ג", עכ"ל. וכן כתב המשנ"ב (שם סקכ"ט) וז"ל: "והוא שנכפפין מאוד ראשי הקרסים לצד השני שאינו יכול להתירן אלא ע"י מעשה דבזה חשיבי חיבור גמור הן לענין כלאים והן לענין ציצית אבל בלאו הכי לא חשיב חיבור עי"ז", עכ"ל. ודלא כשו"ע הנ"ל שקיבל את דברי המהרי"ק. ובאשל אברהם (בוטשאטש, סי' י' על מג"א סק"ב ד"ה כעת) כתב וז"ל: "כעת נתפשט שעושים טלית קטן שפתוחים על גבי כתף ומחברים במה שקורין קנעפליך²⁴, לא עדיף בכך מעין קרסים שהתרומת הדשן ז"ל כתב אינם חיבור כי אם כשמחוסרים מעשה לפותחם, והמג"א ע"ה כתב שהוא ספק", עכ"ל. וכן הסכים גם בשו"ע הרב (סי' י' ס"ז). ודבריהם נכונים אליבא דהלכתא, וכנ"ל, אע"פ שנראה שהמהרי"ק עצמו התכוון להתיר יותר. ועכ"פ לפי הסכמת האחרונים אין אפשרות לראות את הכפתורים שלנו כסתימה מעליא, והחולצות שלנו גם כשהן מכופתרות אמורות להיחשב כבגד שיש לו ד' כנפות.

כך מבואר בתשובת מהר"ם סג"ל ובדברי מהר"ז בינגא

וכן מובא בפסקי מהר"ז בינגא, תלמיד מהר"ל (הל' ציצית אות לז): "שמעתי ממהר"ר שמעון כ"ץ שאמר בשם דודו מהר"ר אנשל ס"ל ז"ל שמהר"ר זלמן רונקיל הישיש ז"ל²⁵ כתב אל מאורינו הגאון גדול הדור מהר"ר מאיר סג"ל זצ"ל, אותן רוי"ק²⁶ שלנו שנועלין עם קנויפ"א וכשפותחין אותו אז יש לו ד' כנפים, אם חייבים הם בציצית, מאחר דפותחין אותו כשמסיר הרוק, ואפילו את"ל דציצית חובת גברא הוא. ואם תאמר כיון דכשלובשין אותו אז נועלין אותו עם הקנויפ"א והוי כמו קוט דאמרינן לעיל דפטור מציצית, אם כן הוי כעין קשירא של קיימא [כש] נועלין אותו עם הקנויפ"א, אם כן יהא אסור לקשור בשבת או [להתיר מ] שום קשר של קיימא. והשיב לו מהר"ם סג"ל דחייב בציצית, [ולא השיב] לו טעם למה, ותמה בעיניו שלא השיב לו טעם. ונראה בעיני דקוט שלנו הם עגולים [למעלה], אפילו הוי פתוחים גמורים לא הוי אלא כמו [סרבלא] דאמר לקמן בגמרא (מנחות מא ע"א) סרבלא בסיתוא [ציצית] מה תהא עליה", עכ"ל. ומבואר בדברי מהר"ם סג"ל שחיבור של כפתורים אינו מועיל לפטור את הבגד מציצית. וכן מבואר בדברי מהר"ז בינגא, דמלבד מה שהביא בהסכמה את דברי מהר"ם סג"ל, מבואר שלא היקל אלא בבגדים שהם עגולים מלמעלה, וכפי שממשיך ומבאר שם שמדובר על עיגול שמבטל לגמרי את

24. הכפתורים הנ"ל.

25. רבם של מהר"ל ומהר"י וייל.

26. מין מעיל.

מציאות הכנפיים העליונות של הבגד, והוא בעלת שתי כנפות, וז"ל: "ושמעתי שהיה מנהגם בשביל זה [לעשות שפת המ] נטי"ל שלהם הקדמונים גריקל"ט, כדי שיהיו ממש עגולים [שאפילו יתפרדו] החוטין שבו סתום המנטי"ל, שלא יהא בעלת ד' כנפים, [דיש לה ב'] כנפים למטה, ולמעלה הם עגולים וכו'. גם הטבעיר"ט שלהם לא היו פתוחים כעין מ [נטי"ל אלא כעין] קוט"א שהוא סתום", עכ"ל. ועוד כתב שם: "והנה החסידים הראשונים לא היו נוהגים כלל לעשות שליצי"א²⁷ לטבר"ט לאחוריו [קטן או גדול] אלא רק לפניו, ולאחריו היה סתום כולו כי היכי דלא ליהוי ליה אלא ב' כנפים ופטור מן הציצית", עכ"ל.

שתי אפשרויות בהבנת דברי המהרי"ק

ובסיום תשובתו הנ"ל כתב המהרי"ק: "וסוף דבר וכלל העולה לפי הגמרא לענ"ד נראה שלא יועיל תיקון האישטרי"נגא להתיר הקאפ"א ההיא בלא ציצית, אם לא תהיה קבוע מחצי ארכה ולמטה לכל הפחות, וגם שתהיה קבוע למטה מהחגור, למען יהיה הרוב הסתום רוב הנראה לעינים. דאם לא כן, יאסר משום מראית העין", עכ"ל. ולכאורה יש סתירה בדבריו מיניה וביה. דברי שא הוא כותב: "מחצי אורכה ולמטה" וכו' ואילו בסיפא הוא כותב: "למען יהיה הרוב הסתום" וכו'. ולכאורה אם השריכה תתחיל מחצי האורך, לא יהיה רוב סתום אלא רק מחצה סתום. ולכאורה יש שתי אפשרויות להבין את דבריו: האחת, שכל הבגד היה פתוח, בין החלק שמעל האשטרינג"א ובין החלק שמתחתיו. וכאשר דובר על ההיתר של האשטרינג"א כסתימת הבגד לא היה הנידון רק על המקום שבו קיימים אותם שרוכים אלא הם יצרו מציאות של סתימת הפתח שממקום הכתפים ועד למקומם. והמקום הפתוח שמעל האשטרינג"א נחשב כסתום בגלל האשטרינג"א שמתחתיו. ולא נותר אלא רק החלק שמתחת לאשטרינג"א שהוא נחשב כפתוח. ולכן יש צורך שהאשטרינג"א תהיה מחצי האורך ולמטה לכל הפחות. וככל שהאשטרינג"א תהיה יותר נמוכה, כך ייחשב יותר שטח שמעליה כסתום. ולפי אפשרות זאת מקום השריכה לא הגיע עד הקצה התחתון, אלא הוא היה מוגבל באורך מסוים ומתחתיו היה פתוח, כי אם הוא הגיע עד סוף הבגד, לא היה רוב סתום אלא הכל היה סתום, וגם לא היה צריך להיות איכפת היכן מתחיל מקום השריכה, כיון שאם מקום זה נחשב כמקום סגור, אין זה משנה היכן הוא מתחיל כיון שבכל מקרה הוא מסתיים בסוף הבגד בקצהו התחתון. ורק משום שהוא מוגבל באורך מסוים ומתחתיו פתוח, יש משמעות

27. שסע בבגד.

לשאלה היכן הוא מתחיל והיכן הוא מסתיים. ויש אפשרות אחרת להבין את דבריו, שהסיבה שיש לראות את הבגד כסגור ברובו היא שמקום הידיים אינו נחשב פתוח אלא סתום. ולפי זה הקביעה שצריך שמקום השרוכים יהיה "מחצי אורכה ולמטה לכל הפחות" היינו שככל שהמקום יהיה גבוה יותר, כך יהיה יותר מקום לפטור. ולפי אפשרות זאת צריך לומר שמקום השריכה הגיע עד הקצה התחתון, ובגלל הסגירה שלו היה רוב סתום.

לכאורה יש להכריע כאפשרות הראשונה על פי דבריו בתחילת תשובתו

ובתחילת התשובה כתב המהרי"ק: "ופשיטא דלא מיקרי היא של עור אלא אם כן רובה של עור, ולאפוקי מאותם שהתירו לשים השטרינג"א תחת האציל, דאפילו נאמר דבכה"ג תורתו כסתום, דבר פשוט הוא שאי אפשר שיחשוב כסתום אלא מן השטרינג"א ולמעלה, וממנו ולמטה הרי הוא כמפולש. נמצא שהפרוץ מרובה על העומד עשר ידות", עכ"ל. ומהלשון: "שיחשוב כסתום אלא מן השטרינג"א ולמעלה", משמע שהוא רק נחשב כסתום אבל אין הוא סתום ממש. וכן נראה מהלשון: "תורתו כסתום". ואולם מזה אין הכרח כאפשרות הראשונה, דאפשר לומר שגם מציאותה של היד מחשיבה את הדבר כסתום, אע"פ שבפועל אין זה סתום ממש. אבל יש להכריע בדבריו כאפשרות הראשונה כיון שמבואר בדבריו שהשטרינג"א לא הגיעה עד קצה הבגד כלפי מטה, וכל מה שהיה מתחת לשטרינג"א היה פתוח, והוא רק הצריך שהמקום הפתוח יהווה מיעוט, ולא שהסגירה תגיע ממש עד סוף הבגד. ובזה ניחא יותר, שלא צריך לחדש בדבריו שמקום הידיים נחשב כסתום, דלא הוזכר בדבריו חידוש זה, וקצת פחות מסתבר שהניח את הדבר כמובן מאליו מבלי להתייחס לכך.

כך נראה מדבריו בהמשך

וכן נראה מדבריו בהמשך, דלאחר שהמהרי"ק העלה את ספקו בשאלה אם השטרינג"א נחשבת כסתימה אם לאו, ולאחר שהכריע לפי המנהג, הוא הוסיף וז"ל: "אך אמרתי בהיות ההלכה רופפת הלך אחר המנהג, ולפי דעתי כי בשכבר נהגו בה היתר בארצות איטלי"א אלא שהיו קובעים אותה למטה בשולי הטרגוני"א ולא למעלה כדברי המתירים כדבר זה לא הונהג מעולם. ואם באולי אפשר כי מקצת בני אדם הנהיגו בדבר זה, ר"ל לקבוע האשרינג"א למעלה, פשיטא שלא היה זה מנהג קבוע ולא מנהג ותיקים אלא מנהג קלי עולם, דודאי איסור גמור יש בדבר משום

ביטול מצוות ציצית וכו', עכ"ל. ומבואר מדבריו שהשוכים הללו נקבעו דווקא למטה בשולי הבגד. והיינו כפי שהתבאר באפשרות הראשונה.

ביאור דבריו שמעט בגד מחשיב כסתום את כל מה שמעליו

ובביאור טעמו של המהר"ק שכל פתיחת הבגד הזאת נחשבת כסתומה משום שבסופה של הפתיחה יש סתימה, נראה דהיינו כמו פרשה סתומה, שיהיה הרווח אשר יהיה בינה ובין הפרשה שקדמה לה, אם על כל פנים יש סגירה בסוף השורה, הרי היא נחשבת כסתומה. וגם בצורת פתח אנו מוצאים לפי רוב השיטות שאפילו פירצה של מאה אמה (או פחות מעשר לשיטת הרמב"ם) שמסתיימת בקנה, נחשבת כולה כסתומה. ובניגוד למה שהתבאר בדעת הרשב"א שעצם זה שהבגד סתום במקום מסוים, מחשיבו לסתום, מבין המהר"ק שצריך שהפתח יהיה סתום, ולא שהבגד יהיה סתום. וכסברה זאת כתב גם הב"י (אר"ח סי' י' אות יב) בעניין אחר: "ומיהו במלבושים שלמטה יש לדחוק ולומר דכיון שאנו חוגרים אותם, הווי להו כסתומים משם ולמעלה", עכ"ל. וכן כתב גם הנשמת אדם (כלל יא סק"א). ועל זה היה עיקר ספקו של המהר"ק, האם אכן כוחה של האשטרינג"א מספיק גדול שיכול להחשיב את כל מה שמעליו כסתום. ולפי זה מובן היטב מדוע הוא הגדיר זאת כהלכה רופפת והוצרך להשתמש במנהג שנהגו להתיר. דכל מה שאפשר לפטור מעיקר הדין הוא כשהבגד סתום, ואילו כאן אילולא סתימת השטרינג"א היה הבגד פתוח לחלוטין וברור שהיה צריך לאוסרו. ובזה לא היתה לו ראייה מדברי הגמרא והראשונים להתיר להחשיב את הכל כסתום בגלל סתימת השטרינג"א²⁸.

הכרח מלשונותיו שגם למעלה וגם למטה היה פתוח

והדבר מוכח מלשונו שכתב: "וא"כ פשיטא ופשיטא שלא תיפטר מציצית אפילו תחשב כסתומה מהאציל ולמעלה", עכ"ל. הרי שיש צורך "להחשיב" כסתום

28. אפשר היה להסביר גם שהמהר"ק מתייחס למציאות שהשטרינג"א קבועה מחצי ארכה ולמטה, וכפי שהובא לעיל מסיום תשובתו. ודבריו אלו אמורים בהמשך לאותו ספק האם להחשיב את האשטרינג"א כסתומה, שאם היא כסתומה נמצא שיש רוב סתום, ואם אינה כסתומה אין רוב סתום. אבל לא נראה לומר כך. ראשית, משום שרק בסיום דבריו הוא קובע שצריך למקם את האשטרינג"א כך, ומשמע שלא זה המנהג הפשוט שהוא דיבר עליו קודם לכן. ושנית, נראה לכאורה שהדיון הנוכחי הוא דיון נפרד אחרי שכבר הוכרע הספק הבסיסי אם האשטרינג"א נחשבת סתימה.

מהאציל ולמעלה ולא רק את מקום השרוכים עצמם. וכן על פי זה מיושב יותר הלשונות: "שיחשוב כסתום" ו"תורתו כסתום" שבפשטות מתייחסים לא רק לאשטרינג"א עצמה אלא דווקא לחלק הבגד שמעליה.

ועכ"פ לפי זה יוצא שהמהר"ק אמנם מחייב בציצית כשרוב הבגד פתוח. אבל הוא פוטר מציצית כשיש סגירה באורך מסוים מאמצע הבגד כלפי מטה, אע"פ שכל האורך מהכתפים ועד הסגירה באיזור המתנים הוא פתוח, וכן מהסגירה וכלפי מטה הוא גם פתוח. ותנאי התנה המהר"ק שהסגירה הזאת תהיה מצויה למטה מהחגור ולא ממש במקום החגור, כדי שהיא תהיה ניכרת ולא תוסתר על ידי החגור.

הבנת הלבוש בדבריו והשוני שבינו ובין דברי המהר"ק במקורם

והלבוש (א"ח ס"י י" ס"ח) כתב על בסיס דברי המהר"ק הללו: "לפיכך אותם הבגדים הקטנים שעושין עכשיו לטלית קטן לעשות בו ציצית וללבושו תחת הבגדים שקורין לו סירדא"ק, צריך שיעשוהו רובו פתוח משני צדדיו, רוב הנראה לעינים, וגם לא יעשו בו קרסים קבועין עד למטה מחציו, דהו"ל כסתום. ואפילו אם הוא ארוך לא יעשו הקרסים למטה מהחגור משום מראית העין, שלא יאמרו שהוא מברך עליו שלא כדן. נראה לי, עכ"ל. וכוונת דבריו פשוטה שאין לעשות קרסים מלמעלה ועד למטה יותר מחציו, שאז יוצא רוב סתום, וזה מפקיע חיוב ציצית מהבגד. ומה שכתב שאין לעשות למטה מהחגור משום מראית עין שלא יאמרו שהוא מברך עליו שלא כדן, הוא לכאורה שינוי מהותי ממה שכתוב במהר"ק ובשו"ע (שם ס"ח). דבמקור נאמר שיש לעשות למטה מהחגור כדי שיהיה נראה שהוא סתום, ויבינו מדוע הוא פטור. והלבוש מחדש חשש למראית עין במקרה שבו הוא באמת חייב ויחשבו שהוא פטור והוא מברך שלא כדן. ולזה אין מקור בדברי המהר"ק. וגם הטעות היא אחרת לגמרי. לפי המהר"ק והשו"ע החגור עשוי להסתיר את הסתימה. לפי הלבוש החגור עשוי להטעות שהוא אמצע הגוף, וכל מה שמתחתיו הוא כבר יותר ממחצה והוא יוצר רוב²⁹. ועוד קשה, שאם הבגד הזה הוא מתחת הבגדים, לכאורה לא היה אמור להיות חשש של מראית עין, וצ"ע.

29. אם כי לגבי טענה זאת אפשר לומר בדוחק שגם המהר"ק התכוון שהצורך להניח את האשטרינג"א מתחת לחגור נועד להדגיש את עובדת היותה מצויה מתחת לחצי גופו.

דברי המג"א והמשנ"ב שונים מדברי הלבוש ומתאימים למהרי"ק

והמג"א (סק"ב) העתיק את הלבוש: "כסתומה – ולכן אין לעשות בטלית קטן קרסים למטה מהחגור, דהוי כסתום (לבוש)" וכו', עכ"ל. והביא את מה שהובא בשמו לעיל (עמ' קצב) שהקרסים צריכים להיות נכפפים מאוד, וסיים: "ואפשר דמכל מקום אסור מפני מראית העין", עכ"ל. ומבואר מדבריו שהבין שקרסים כפופים מאוד למטה מהחגור יוצרים פטור מציצית ולכן אסור מעיקר הדין לעשותם בטלית קטן. וקרסים שאינם כפופים מאוד אינם אסורים בטלית קטן אלא מפני מראית העין. וגם מבואר שלא אסור מלמעלה ועד למטה מהחגור, אלא רק מתחת לחגור, ולכאורה לא על זה דיבר הלבוש. ולשון הלבוש היא: "לא יעשו בו קרסים קבועין עד למטה מחציו". ומזה יש לדייק שאם עושה למטה מחציו, שפיר דמי. והיינו לכאורה להיפך מדברי המג"א. וגם המשנ"ב (סקכ"ט) כתב: "ולכן אין לעשות בטלית קטן קרסים למטה מחציו דהוי כסתום", עכ"ל. ולכאורה דבריהם אינם עולים בקנה אחד עם דברי הלבוש, אף שיש אפשרות להבינם מצד עצמם, דכיון שהוא נסתם למטה, יש לראות כסתום את כל מה שמעליו, וכפי שהתבאר בדעת המהרי"ק. ואולי הם הבינו בדעת הלבוש שדרכם של האנשים היתה לעשות קרסים ברצף מלמעלה, והלבוש התייחס לכך וקבע עד היכן לעשות קרסים, ובאמת גם אין לעשות אפילו קרס אחד למטה, ואין הבדל בין "עד למטה מחציו" ובין "למטה מחציו". ואולם זה לכאורה דוחק, דאם אכן אין לעשות אפילו קרס אחד למטה, היה לו לחדש את זה להדיא ולא היה לו לומר זאת באופן שניתן להבין ממנו שאין לעשות רק כאשר הקרסים הם מלמעלה ועד למטה, ולסמוך על כך שנבין שהיה מנהג כזה ושבגללו הוא לא כותב את עיקר החידושי³⁰.

30. ועכ"פ, מדברי כל הראשונים והאחרונים הללו עולה שכדי שבגד ייחשב סגור, הוא צריך להיות סגור וסתום בפועל, ורק כך מתבטל מכנפותיו שם כנף, דצורת הבגד השתנתה. ולפי זה אין די בכך שהדרך ללבושו כשהוא סגור. וברור שאף המהרי"ק וסיעתו שהחשיבו סגירה בשרוכים כסגירה, לא היו מחשיבים קשירה בעלמא של הבגד כסגירה. ובאמת נראה שסידור הפטור בבגד סגור הוא בכך שהבגד עצמו סגור וזו צורתו, ולא בדרך הלבשה שלו.

ה. דין בגד שיש לו ארבע כנפות אך הן אינן שתיים כנגד שתיים

חידוש גדול של המהרי"ק שצריך שהקדנות יהיו מקבילות זו לזו

עוד כתב המהרי"ק (שם): "גם מתוך דברי הספרא עצמו נראה להוכיח איסור מבורר בנדון הזה³¹, שהרי כתב וז"ל: כגון אילו הבגדים החתוכות באמצע עד טבורו, שיש להם קרנות אבל אינם מרובעים, שבצד שיש בו שתי קרנות אין כנגדם שתי אחרות. עד כאן לשון הספרא שהבאתה על זה. ובאחד מכתבי המתירים ראיתי דמסיים בה: אין כנגדם שתיים אחרות אלא מצד א' הם, עכ"ל³². ומכל מקום שוו שתי הנסחאות שאע"ג שאין הבגד פתוח אלא עד טיבורו, אלו היה כנגדם שתי קרנות אחרות היה חייב בציצית. ודבר פשוט הוא כי זאת הקאפ"א אשר אנו דנין עליה, יש לה ד' קרנות, שתיים כנגד שתיים, מקבילות הקרנות אשה אל אשה", עכ"ל. ומדבריו אלה התחדש יסוד גדול לפטור מציצית כשאין הקרנות מקבילות זו לזו. ועל זה כתב הב"י (שם): "ועל דבר מלבושים קצרים שנוהגין באלו הארצות, וקורין אותה מינטיני"ש, והם פתוחים מלפניהם וגם פתוחים בשני הצדדים קצת, ושני צדדים שלצד פנים חותכים ומסירים אותם משם, בענין שנשאר צד האחורים עודף על צד פנים כשיעור פתיחת הצדדים. נראה שאע"פ שיש להם ארבע כנפים פטורים, מאחר שרוב גופם סתום, דדמי לגוניל"א וקוט"א שפטרו הרשב"א ורבינו שמחה. ולפי הסברא שהביא מהרי"ק וכתבתיה בסמוך, אפשר שאע"פ שיהיו פתוחים מלמעלה למטה פטורים, משום דאינם מרובעים; שבצד שיש בו שתי קרנות אין כנגדם שתיים אחרות", עכ"ל. ובענין אחר הסכים לזה גם הדרכ"מ (שם): "ובאותן מלבושים שלנו שיש להם שתי קרנות לצד מטה ולצד מעלה אין לו קרנות אלא מחובר עליהן חתיכת בגד ומונח לו על כתיפו מאחריו וקורין לו קולני"ר³³ בלשון אשכנז, בזה פשוט שהוא פטור, דהרי לצד מעלה אין לו כנפות, רק כנפות הקולני"ר המונחין לו קצת מאחריו, ואין זה קרנות, הואיל ואין השתי קרנות שמאחריו מכוונים כנגד הכנפות שלפניו", עכ"ל. ומבואר מדבריהם שיש לפטור על סמך דברי המהרי"ק בשם הספרא את המלבושים הקצרים שתיאר הב"י ואת המלבושים שיש להם צווארון, כיון שאין הקצוות העליונות מקבילות לקצוות התחתונות.

31. דהיינו בנידון הקאפה.

32. עד כאן לשון הספרא לפי כתבי המתירים, ומכאן ממשיך המהרי"ק עצמו.

33. צווארון בלשוננו.

מקור הדבר אינו בספרא אלא בעיטור ובדבריו מבואר שכוונתו אחרת

ואולם יש לתמוה טובא על המקור הזה שהביא המהר"ק. בספרא שלפנינו הדברים אינם נמצאים, וכן הם אינם נמצאים בכל שאר מדרשי ההלכה שבידינו. ומדברי המהר"ק נראה שהוא לא ראה בעצמו את הדברים בספרא, אלא הוא מצטט את הספרא בשם השואל ובשם המתירים. אבל הלשון מורה בעליל שאין היא לשון של ספרא אלא לשון של מפרש מאוחר. והמהר"ק עצמו אינו מביא את הדברים כדי להתבסס עליהם לקולא, אלא להיפך, כדי להורות שגם לשיטתם צריך להחמיר, כיון שבנידון שלהם היו הכנפות מקבילות אלה לאלה. וגם לא נמצא אף פוסק שכתב חידוש מופלג כזה. והמהר"ק עצמו כתב בהמשך דבריו: "אמנם על פירוש הספרא עצמו נבוכתי ולא עלה בידי בו פירוש נכון כל כך, ולכך לא אכתבנו". ואליבא דאמת נראה שמקור הדברים הוא בעיטור (הל' ציצית ש"ב ח"א, עג ע"ג) שציטט את הספרי והוסיף עליה מדיליה וז"ל: "בספרי וכו' כסותך פרט לטינ"א לתובל"א לתופלטרין" לפי שאינן מרובעין, כעין מרשי"א ואלגיר"א שהן עגולין, וכגון אלו הבגדים החתוכין באמצע הטיבורא, שיש להן קרנות ואין כנגדן שתים, אלא מצד א' הן", עכ"ל. וטיבורא המוזכרת בדבריו אינה הטיבורא של האדם אלא הטיבורא של העיגול של הבגד, והבנת דבריו שונה לגמרי ממה שתלו בספרא הזה, ויתבאר דבר זה לקמן (עמ' ריא).

הוכחות שאין אפשרות לפטור בגד מסיבה כזאת

ואדרבה, מדברי המיוחס למרדכי שהובאו לעיל (עמ' קפז) מוכח להדיא שאין צורך שהכנפות יהיו מקבילות זו לזו, שהרי המיוחס למרדכי מחייב במקרה שיהיו רק שתי כנפות והוא יחתוך בכל אחת עוד חתך, וזה ייחשב כארבע כנפות. והרי ברור שהשתים האחרונות לא מקבילות כלל לשתים הראשונות מצידו השני של הבגד. וכן קשה ממה שמבואר בגמרא (מנחות לו ע"ב) שאם חתך קרן אחת והפכה לשתי קרנות, "לא עביד ולא כלום שוייה טלית בעלת חמש", ע"כ. ומבואר שכנף יכולה להיחשב ככנף מעליא אפילו שהיא אינה מקבילה לשום דבר. והרי החיתוך יוצר שני קצוות חדשים שמרוחקים זה מזה, וכל קצה מחודש כבר אינו מקביל לאותו קצה נגדי שהיה מקביל אליו. ורואים שאעפ"כ שני הקצוות נחשבים כקצוות גמורים. ובעיקר הדין של בעלת חמש כנפות שחייבת בציצית (מנחות מג ע"ב, רמב"ם פ"ג ה"ג וטוש"ע סי' י' ס"א) מוכח שאין צורך ששני זוגות הכנפות יהיו מקבילים אלה לאלה. ולא הוזכר כלל שבסתמא דמילתא במקרה כזה אין שני זוגות מקבילים.

ומבואר שמטיל למרוחקות יותר זו מזו, ולא הוזכר הצורך לבחור דווקא את הכנף המקבילה. וכבר עמד על זה המור וקציעה (סי' י' ד"ה בספרי). ולכן נראה שאין אפשרות לראות את דברי השואלים והמתירים בתשובת המהר"ק המיוחסים לספרא כבסיס לקולא במקרים שהביאו הב"י והדרכ"מ.

קושי בהבנת החזון איש בדברי הדרכ"מ וביאור דבריו בדרך אחרת

והחזון"א (סי' ג' סקל"ז ד"ה טלית) כתב וז"ל: "טלית שצידה האחת מרובעת וצד שכנגדה עגולה, אם סדק את הטלית [סמוך לתחילת העיגול] מב' הצדדין, אם אין הסדק ברוב הטלית לא מיקרי כנף. ואפשר דאם ב' הסדקים רוב כנגד הנשאר סגי, אבל במיעוט לא מיקרי כנף. והיינו טעמא דבגדים שלנו פטורים אף שיש להם כנף מימין וכנף משמאל מלמעלה, ואולי זו כוונת הדרכ"מ באיכא קולנר מלמעלה", עכ"ל. ולכאורה לא נראה שלזה התכוון הדרכי משה. שהרי הוא מנמק את ההיתר בעניין אחר לגמרי. לפי החזון"א יסוד ההיתר הוא מצד שהפינה המחברת את הצווארון לבגד היא קטנה וזניחה ואינה נחשבת. ואילו לצווארון עצמו אין פינות אלא הוא עגול. אבל הדרכ"מ אומר להדיא שבא להתיר מצד שמלמעלה "אין לו כנפות רק כנפות הקולני"ר", ואילו כנפות הקולניר אינן נחשבות כיון שהן אינן מקבילות לכנפות שלמטה. וכבר התקשה בזה הציץ אליעזר (ח"ו סי' א' אות ז). ואולי החזון"א התקשה בדברי הדרכ"מ כיצד ייתכן שהפינות העליונות של הקולניר אינן מקבילות לכנפות שלמטה, אם אין לו כנפות בין גוף הבגד לקולניר. דלכאורה מה שהיה מתאים לגוף הבגד היה צריך להתאים לקולניר. ועל זה תירץ שהקולניר באמת אינו מתחיל מקצה הבגד אלא יש כניסה לרוחב הבגד עד שמתחיל הקולניר. וזה מתאים למה שאמר שכניסה מועטת אינה נחשבת ככנף. ואולם נראה שלא זו היתה כוונת הדרכ"מ. דלשונו היא: "ולצד מעלה אין לו קרנות אלא מחובר עליהן חתיכת בגד" וכו'. וממה נפשך, אם יש פער משמעותי בין רוחב הבגד ובין הצווארון, לא היה נכון לומר שאין לו קרנות, אלא היה צריך לומר שיש קרנות אבל הן אינן יוצרות חיוב. ואם אין פער משמעותי, אזי גם לא יהיה פער בין הקרנות של הקולניר ובין הקרנות של הבגד למטה, והיה צריך לחייב בציצית. ולכן נראה שכוונת הדרכ"מ היא שבאמת הצווארון מתחבר באותו רוחב של הבגד. אבל הצווארון מתרחב או מתקצר משמעותית והקצוות שלו כבר אינן מקבילות לקצוות הבגד למטה.

אין אפשרות לפטור את החולצות של ימינו גם לפי היתר החזון איש

ועכ"פ מבואר מדברי החזו"א שבזמנו היו עושים את החולצות באופן כזה שהצוארון היה מתעגל מאחור. אבל בזמננו הוא ישר. ואע"פ שגם בזמננו הפינה שנוצרת בין הבגד ובין הצוארון היא קטנה ושולית וודאי שאינה קרובה להיות רוב הבגד אפילו בצירוף שני הצדדים, סוף סוף הצוארון עצמו הוא ברוחב כמעט שווה לרוחב הבגד. לפעמים הפינה של הצוארון היא ישרה לגמרי ולפעמים היא בזוית חדה. אבל בשני המקרים מתקיימות שתי כנפות מעליא שאמורות להצטרף לשתי הכנפות למטה ולהשלים לארבע כנפות ולחייב גמור³⁴.

הסברי הב"י למנהג הנפוץ לפטור את הבגדים מציצית

והנה, כתב הב"י (סי' י' אות יב) וז"ל: "יש לדקדק במלבושים שלנו, שהם פתוחים מלפניהם מלמעלה למטה, שהרי יש להם ארבע כנפות: שנים סמוך לצואר ושנים למטה סמוך לארץ, למה אין מטילין בהם ציצית וכו'. ותימה גדול הוא בעיני, שכל העולם לובשים אותם בקרנות מרובעות, ולא ראיתי מי שפקפק בדבר מעולם וכו'. ולי נראה שהטעם שלא נהגו להטיל בהם ציצית, משום דלא מיקרי כסות אלא הבא להגין על האדם מפני החום והקור, זכר לדבר (איוב כד, ז): 'ואין כסות בקרה'; והגלימא אין לובשין אותה להגן אלא מפני הכבוד, שהרי אפילו יש לאדם כמה מלבושים, אינו יוצא לחוץ בלא גלימא. ואע"פ שלפעמים נהנה מחומה, כיון שתחלת עשייתה אינו להתחמם בה, לא חשיב כסות ופטור. אי נמי, כיון שאם היינו מחייבים אותם בציצית היו נפסקין בכל עת הציציות התחתונים בדריסת הרגלים, והיה צריך בכל עת לתקנם, איכא למימר דלא חייבה תורה בכך, דכל דרכיה דרכי נועם (משלי ג, יז). וכל מקום שהלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג", עכ"ל.

קשיים בטעמו הראשון

אמנם כבר הדרכ"מ (סי' י' אות ו) הקשה על הב"י מהמנהג שנוהגים לברך על טלית שמתעטפים בה בתפילה. ובאמת לכאורה קשה מאוד לומר כשני הטעמים שכתב. על הטעם הראשון קשה, דלא מצינו לחידוש זה בשום מקום בגמרא ובדברי

34. דברי החזון איש בעניין זה ממחישים בבירור את הקושי לסמוך על המנהג בזמננו שלא לשים בבגדים ציצית. הבגדים השתנו שינויים מהותיים לאורך כל התקופות, ואפילו בפרק זמן כל כך קצר כמו מזמן החזון איש ועד לדורנו השתנה הבגד שינוי מהותי מפטור לחיוב. ועל אחת כמה וכמה כשמדובר על בגדים שהיו לפני קרוב לאלף שנה.

הפוסקים. ואם היה גדר חשוב כזה, היה הדבר צריך להיאמר בגמרא וברמב"ם ובשאר הפוסקים. ויתירה מזו, מבואר ברמב"ם (הל' ציצית פ"ג ה"א) שהחכמים היו מתעטפים בציצית בשעת התפילה, ובכך היו מקיימים את מצות ציצית בשופי. והרי ברור שהציצית הזאת לא הועילה להם להגן מפני החום והקור, שהרי החום והקור לא תקפו אותם במיוחד בשעת התפילה. והם הסתפקו בבגדים שעליהם להגן על עצמם מפני החום והקור מבלעדי הטלית. ומוכח מזה שאין צורך שהטלית תגן מפני החום והקור כדי שהיא תהיה טלית בת חיובא³⁵.

הבנות האחרונים בטעמו הראשון של הב"י והקשיים שבהן

ובדברי חמודות (על הרא"ש הל' ציצית סי' כ' אות סג) כתב ליישב "דכיון שכל עצמו אנו עושין אותו לקיים בו מצות ציצית, קרינן ביה כסותך להתחייב בציצית", עכ"ל. ומעין זה כתב ליישב בציץ אליעזר (שם). אך לכאורה קשה להבין כן בלשון הב"י: "דלא מיקרי כסות אלא הבא להגין על האדם מפני החום והקור". ולגופו של עניין לא מובן מדוע שהרצון לקיים את מצות ציצית יקבע אם יש לבגד שם כסות או לא. ובשו"ת ארץ צבי (פרומר, ח"א סי' א' בהגהה) כתב ליישב בדרך קצת שונה מהבית יוסף, דאין לפטור בגד רק משום שנלבש לכבוד, אך יש לפטור במצב שבו אם היו מחייבים בציצית, "יהיה מתבייש ללבוש אותו בשווקים וברחובות כידוע ויתבטל ממנו עיקר הנאת לבישה שלו, ואם כן לא יקיים כלל המצוה" ולכן הוא פטור. ואולם לכאורה הדבר אינו מובן בסברה, דאין סיבה להתבייש כל כך בגלל קיום מצות ה'. ובעיקר לא מובן מדוע העובדה שהנאתו היתה מתבטלת מביאה לפטור ממצות

35. ודברי התוס' (נידה סא ע"ב ד"ה אבל) אינם עניין לנידון דידן. הם כתבו: "דהא ציצית נמי אין החי חייב בו אם אין בו הנאת לבישה, ומוכרי כסות דפטירי מכלאים פטורים נמי מציצית". וברור שהפטור מכלאים (כלאים פ"ט מ"ה) לא נאמר אלא כשאין שום הנאה מהבגד והוא נלבש רק כדי להראותו לקונה, אך כאשר יש הנאה של כבוד או מצוה או הנאה אחרת מעצם הלבישה, ודאי שהבגד חייב בכלאים וביציצית. וכן מפורש בדברי הר"ד (שו"ת סי' מג; פסקים ביצה טו ע"א), דכתב שיש לכהנים איסור דאורייתא בלבישת בגדי כלאים שלא בזמן עבודתם, אף על פי שמבואר בגמרא (יומא סט ע"א) שבגדי כהונה קשים הם ואינם מחממים, ומקורו בגמרא (ערכין ג' ע"ב). ונימק זאת וז"ל: "ונראה לי שזהו טעם הדבר, שהלבישה היא פעמים לחמם פעמים לכבוד פעמים להגן מן החמה ומן הצינה, הילכך בגדי כהונה אע"פ שהן קשין ואין בהם חימום, יש בהן כבוד והילכך לבישתן אסורה מן התורה". ובגמרא (ביצה טו ע"א) נאמר שצורר מטבעות שפטור מכלאים, וביאר הראב"ד (תמיד לג ע"א) שטעם הדבר הוא ש"אין בו לא כבוד ולא חימום", ומפורש יוצא מדבריו שאם היה בו כבוד היה חייב בכלאים. ויש לדון גם על הדימוי מכלאים לציצית, ואכמ"ל.

ציצית³⁶. ובשור"ת משנה הלכות (ח"ו סי' א) כתב ליישב את קושיית הרמ"א באופן אחר, ד"כיון שדרכן של כל העולם ללבוש טלית של מצוה, נעשה זה מלבוש גמור להתחייב בציצית", עכ"ל. ואולם אי איתא שדרכם של הבריות קובעת מהו מלבוש, הרי דרכם של הבריות גם ללבוש את הבגדים הנ"ל שהב"י פטרם מציצית משום שאינם מלבוש. ולכאורה מבואר בב"י שאין הולכים אחר דרכם של הבריות אלא אחר המדד של הגנה מקור וחום. ועל כל פנים, החולצות שלנו בודאי נלבשות כדי להגן מפני הקור והחום, והן מלבושנו העיקרי. ולפי כל ההבנות בטעמו הראשון של הב"י, טעם זה אינו עניין לנידון דידן.

קשיים בטעמו השני

וגם הטעם השני קשה מאוד, דלא מצינו חידוש כזה בדברי הגמרא והראשונים. ואדרבה, הקוטא והקאפה הם בגדים ארוכים שמגיעים עד לארץ. וכלשון המהר"ק: "והיא ארוכה עד לארץ". ומבואר שהפטור שבהם הוא רק מצד שהם סתומים. אבל לא עלה על דעת הראשונים לפטור את הבגדים הללו מצד שהם מגיעים לארץ. וגם קשה, שהיה אפשר לקפל את הציציות, ולתלות אותן לבגד או להדק אותן בדרך פשוטה, והן לא היו בהכרח אמורות להיגרר. וגם היה אפשר לקצר מעט את הבגדים ולא לבטל את המצוה. ועכ"פ גם הטעם הזה אינו שייך בחולצות שלנו, ובהן ודאי שאין אפשרות להיפטר משום כך, שהרי איננו לובשים חולצות שמגיעות עד לארץ.

הסבר הדרכ"מ וקושי גדול בהסברו

והדרכי משה (שם) כתב על דברי הב"י וז"ל: "וכל זה איננו שווה לי, דעל תירוך הראשון קשה לי, דרוב טליתות שלנו שאנו לובשים בשעת התפילה שאינן להגן כלל, רק לובשין אותן כדי לצאת בהן ידי חובת ציצית, אם כן לא מיקרי כסות

36. יעוין שם שדימה את זה למה שכתב המיוחס למרדכי (הל' ציצית סי' תתקמד) בשם ר"י שאם יש לו בשבת בגד החייב בציצית, ואינו יכול להטיל בו ציצית בגלל איסור שבת, אינו עובר על איסור בלבישתו, דהתורה לא אסרה ללבוש אלא רק ציוותה להטיל ציצית. וכיון שהוא אינו יכול להטיל, אינו עובר על איסור. וטען שגם בנידון דידן, הוא אינו יכול להטיל ציצית מחמת הבושה ולכן הוא פטור. ואולם לכאורה דבריו קשים טובא, דהתם התורה היא זו שאסרה להטיל ציצית בשבת, והפה שציווה הוא הפה שאסר ולכן הוא גם הפה שיתיר. אבל כאן הוא מתבייש מדנפשיה, ובעי ליה ליתובי דעתיה ולהתחזק ולהתעצם כנגד המלעיגים עליו בעבודת ה', או עכ"פ להימנע מלבישת הבגד הזה.

ופטורים מציצית. ואם כן, אנו לא מקיימין בהן מצות ציצית, ומברכין ברכה לבטלה. ועל תירוץ השני קשה לי מבן ציצית הכסת, שדרשו (גיטין נו ע"א) שנקרא כן על שם שציציותיו היו נגורים אחריו, ולא חששו למה שהוצרך לתקנם בכל עת. ולי נראה ליישב המנהג, כי מאחר שמצות ציצית היא שיחזיר שתי ציציות לפניו ושתיים לאחריו כמו שנתבאר לעיל [בסי' ח], וכן כתב הרוקח (הל' ציצית סוף סי' שסא) דאיתא במדרש (אבכיר³⁷ וילקוט שמעוני בשלח רלד) בפסוק והמים להם חומה, שהכריז גבריאל למים שאחריהם: הזהרו, שעתידים להשליך כנף ציצית לאחריהם – לכן סבירא להו לאינשי דלא חייבה תורה אלא בכהאי גוונא ששתי כנפות לאחוריו, שתי ציציות מאחוריו ושתי ציציות לפניו ומעוטף בציצית; אבל במלבושים שלנו, שכל הארבע כנפות לפניו ואי אפשר להלבישן בענין אחר, אין זה חייב בציצית. ולכן נהגו להקל³⁸ וכו', עכ"ל³⁸. ואולם לכאורה גם תירוצו קשה מאוד. ראשית, לא מצינו גדר כזה בדברי הגמרא והראשונים. וכבר כתב הפמ"ג (סי' י' א"א סק"ג): "ולפטור לגמרי אין ראייה, דדרש הוא לא מעיקר הלכה", עכ"ל. וכן כתב הביאור הלכה (סי' י' ד"ה הואיל): "ולפטור לגמרי משום זה אין נכון, דמה שאנו צריכין שיהיו שתי הציצית לפנייהם ושתיים לאחריהם איננו מעיקר הלכה רק למצוה בעלמא", עכ"ל. ואמנם העיטור כתב (הל' ציצית ש"ב ח"ב, עה רע"ב): "ומחזיר שתי ציציות לפניו ושתיים לאחוריו כדי שיהיה מוקף במצות", עכ"ל. וכן כתב הטור (סי' ח): "ומחזיר שתי ציציות לפניו ושתי ציציות לאחריו שיהא מסובב במצוות", עכ"ל. וכן כתבו ראשונים נוספים (ראב"ה הל' לולב סי' תרפג וסי' תרצג, אר"ז ח"ב סי' שיד אות א, מרדכי סוכה סי' תשסג, ועוד) בשם הירושלמי שזו צורת העיטוף שקטן צריך לדעת כדי שיתחייב בציצית. אבל נראה ברור שאין בדבר אלא רק מעלה וסגולה טובה להיות מוקף במצוות. אבל אין בזה תנאי וגדר בקיום המצוה. וכבר התבאר לעיל (עמ' קיא ועמ' קיט) שצורת העיטוף של הקטן בהכרח אינה קובעת את גדרי העיטוף של הגדול.

37. מדרש אבכיר הוא מדרש עתיק שאבד ואינו בידינו, והיה לפני הרוקח ולפני בעל ילק"ש.

38. ויש הבדל בין דברי הדרכ"מ לדברי המהר"ק דלעיל (עמ' קצט). סברת המהר"ק היא שצריך הקבלה בין הכנפות, דהיינו לא רק שהן לא תהיינה באותו צד, אלא גם אם שתיים מקדימה ושתיים מאחורה, הן צריכות להיות מקבילות. ולכן אף שהקולניר מאחורה והשתיים האחרות מקדימה, בכל זאת הבגד פטור לשיטתו, דהקולניר הוא קרוב לצוואר ואילו הצד הקדמי הוא נמוך. לעומת זאת הפטור של הרמ"א מתייחס לכך שצריך שהכנפות יהיו שתיים מאחורה ושתיים מקדימה, ואפילו אם לא יהיו מקבילות. וכדברי הרמ"א משמע גם בתשובת מהר"ם מינץ (סי' קי).

דווקא מהרוקח נראה שמשליכים את כל הכנפות לאחור

יש להעיר שמה שתלה הדרכ"מ בדעת הרוקח, שהוא גם נוקט בשיטת העיטור והטור שצריך להחזיר שתיים לפניו ושתיים לאחוריו, כך נקט גם הב"י (בסי' ח' אות ד), אבל לשון הרוקח היא: "כשמתעטף משליך הכנפות לאחוריו כדאיתא במדרש אבכיר בפסוק והמים להם חומה שהכריז גבריאל למים שאחריהם הזהרו שעתידין להשליך ציצית לאחוריהן וקשר של תפילין", עכ"ל. ונראה שלדעתו יש צורך להשליך את כל הכנפות לאחוריו, ולא רק שתיים כפי שנוקטים העיטור והטור. וכך מובא גם בספר האסופות³⁹ (הל' ציצית, נדפס בספר הזיכרון נר שאול עמ' נא): "כשמתעטף משליך הכנפים לאחוריו, כדאיתא במדרש אבכיר בפסוק והמים להם חומה, שהכריז גבריאל למים שאחריהם: הזהרו מלהציף את ישראל בים, שהן עתידין להראות כנף לאחוריהן וקשר של תפילין", עכ"ל. וכן כתבו כמה אחרונים, וביניהם האריז"ל (שעה"כ, ציצית ריש דרוש א) ושו"ע הרב (סי' ח' ס"ט) והבאר היטב (סי' ח' סק"ג) והמשנ"ב (סי' ח' סק"ד), ודלא כמג"א (שם סק"ד). ויוצא אפוא שדווקא לפי הרוקח מוכח שקיום המצוה אינו צריך להיות באופן שיהיו שתיים מלפניו ושתיים לאחוריו. ונראה שאין כוונת הרוקח לכל זמן העיטוף, אלא רק לתחילת העיטוף.

קשיים נוספים בהסבר הדרכי משה

שנית, הרדב"ז (שו"ת ח"ג סי' תקעא) כתב בשם רב סעדיה גאון (פרשת בא): "כשיתעטף הישראל בטלית – צריך שישליך ד' הכנפות על צד השמאלי, לא יהיה מהם כלום על צד הימין, לתקן את יצר הרע, דכתיב (במדבר טו, לט) 'ולא תתורו' וכו', עכ"ל. ומבואר שלדעתו העיטוף צריך להיות באופן שכל הכנפות מרוכזות לצד אחד. ולפי הדרכ"מ יוצא שהוא לא יוצא בכך ידי חובת מצות ציצית. וכאמור, מעין זה מבואר גם בדברי הרוקח (שם). שלישית, כבר הובא המנהג באחרונים לקבץ את כל הציציות לפני קריאת שמע ולקרות כשכל הציציות בידו. וכן כתב הרדב"ז (שם) וז"ל: "בשעת קריאת שמע צריך שיהיו כל הד' ציציות לפניו, לקיים וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה'. שכל המקיים מצות ציצית, כאלו מקבל פני השכינה. כתיב הכא וראיתם אותו, וכתוב התם את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד. והכי איתא בספרי ובירושלמי. ובזמן שהד' ציצית לפניו, יש רמז לזה" וכו', עכ"ל. וכן כתב הדרך החיים (סי' לו סט"ז), וכן כתב הברכ"י (סי' כד שיו"ר ברכה סק"א) שכך הוא המנהג לאחוז את כל ארבע הכנפות בידו בין קמיצה לזרת. ובקיצושו"ע (גאנצפריד, סי' יז ס"ז) כתב: "קודם

39. לרבינו אליהו ב"ר יצחק, תלמיד הרוקח.

קריאת שמע כשאומר והביאנו וכו' נוטל את הציצית בידו, ואוחז בשעת קריאת שמע ביד שמאל בין קמיצה לזרת כנגד לבו, וכשמגיע לויאמר שהיא פרשת ציצית, אוחז גם בימינו". ולפי זה יוצא שמנהג ישראל הוא שלא לצאת ידי חובת ציצית בזמן קריאת שמע, דכאשר הוא נוטל את כל הציציות בידו, מתבטל קיום המצוה לפי הרמ"א⁴⁰.

סתירה בדברי הדרכי משה וקושי בדבריו גם להבנת המהרש"ם המיישב את הסתירה
והנה, לשון הדרכ"מ היא: "דלא חייבה תורה אלא בכהאי גוונא ששתי כנפות לאחוריו ושתי כנפות לפניו, שאז שתי ציצית מאחוריו ושתי ציצית לפניו ומעוטף בציצית. אבל במלבושים שלנו, שכל הארבע כנפות לפניו ואי אפשר להלבישן בענין אחר, אין זה חייב בציצית". ומסוף דבריו משמע שדי בכך שיש אפשרות ללבוש את הבגד באופן ששתי כנפות תהיינה מקדימה ושתיים מאחורה כדי לחייב, ולפי זה היה מקום ליישב את הקושיות הנ"ל, דבמקרה של בגד שראוי ללבישה באופן זה, הוא חייב בציצית גם כשהדבר לא התקיים בפועל. ואולם מתחילת דבריו משמע שהדבר תלוי בדרך לבישת הבגד בפועל, ואין זה מספיק שהוא ראוי לכך בשביל לחייבו. ובאמת כדי ליישב את הסתירה לכאורה בדברי הדרכ"מ כתב בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' ערב) שדברי הדרכ"מ בסיפא נאמרו לרווחא דמילתא, ואכן גם בגד שאפשר ללבושו באופן ששתי כנפות לפניו ושתיים לאחוריו, ייפטר מציצית אם הדבר לא התקיים בפועל, או אם אין דרך ללבושו כך. ולפי זה חוזרים כל הקשיים הנ"ל למקומם.

ועכ"פ, גם אם נבין שהעיקר הוא שהבגד יהיה ראוי ללבישה באופן זה, אין הדברים מיושבים. דלכאורה קשה מאוד לחדש על סמך זה שמצינו תיאור של פעולה שנעשתה בציצית, שיש תנאי שקובע פטור מוחלט מציצית אם לא מתקיימת הפעולה הזאת, ומאי דך גיסא לקבוע שלא חייבים לעשות את הפעולה הזאת, ורק צריך שיהיה ראוי או שתהיה דרך לעשות את הפעולה הזאת. דלכאורה אם יש מקום לחדש פטור מוחלט כזה על סמך שמצינו שעשו פעולה כזאת, הוא רק על סמך ההנחה שיש דין כזה שצריך שהפעולה תתבצע, והפעולה נעשתה משום שהיא היתה חייבת להיעשות; ולכן אם הפעולה הזאת לא מתבצעת, לא מתקיימת המצוה.

40. ואמנם היש"ש (יבמות פ"א סי' ג) והגר"א (מעשה רב סי' לט) וערוה"ש (סי' כד ס"ד וסי' ס' ס"ט) נקטו שיש ליטול רק ב' ציציות ולא ד'. וכן נראה מלשון השו"ע (סכ"ד ס"ה).

ו. שיטת הציץ אליעזר והקשיים שבה

חידוש הציץ אליעזר לפטור בגד שאינו נראה כארבע כנפות

והציץ אליעזר (ח"ו סי' א' אות ב) טען שהפירוש בספרי שהביא ההגמ"י הנ"ל (עמ' קעד), הוא שהתורה הקפידה שהבגד יהיה פתוח לגמרי, "שבאפשר להתכסות בו כפי מה שהוא". וכשיש סתימה כלשהי בבגד, כבר "אי אפשר להתכסות בהם כפי מה שהם אלא צריכים ללבושם דרך הצואר", ולכן הוא פטור מציצית. וכך הבין גם את דברי הרשב"א בתשובתו. ומזה הסיק גם לגבי החולצות שלנו. כיון שהטעם לכך שהתורה פטרה את החולצות הללו כשאין אפשרות להתעטף בדרך של כיסוי היא משום שאין לבגד הזה "צורה של ארבע כנפים". והחולצות שלנו גם הן בלי צורה של ארבע כנפים, "שאינו ניכר כלל ממראה החיצוני שיש להם בכלל ארבע כנפות, והכנפים שמלמעלה איבדו צורתם מאופי מבנה התפירה וביותר מחיבור השרוולים, דיש לפוטרם משום כך מחיוב הטלת ציצית בכנפיהם, משום שלבד דאינם עשויים בצורה שאפשר להתכסות בהם כפי מה שהם, אינם גם כסות של ארבע כנפים בגלל איבוד צורת הארבע כנפות שלהם", עכ"ל. ועל יסוד הסברה הזאת הוא ביסס את הפטור בחולצות שלנו.

קשיים רבים בשיטתו

ואולם נראה שקשה מאוד לקבל את דבריו. ראשית, בדברי הרשב"א לא נראה שיש גדר שהלבוש צריך להיות כזה שניתן להתעטף בו כפי שהוא ולא על ידי הכנסת הראש. הרשב"א כותב: "אין נקרא בגד של ארבע כנפות אלא בטליתות שכולן פתוחים, והן הן יש להם ד' כנפות. אבל הבגדים וכו', אין אלו כסות של ארבע כנפות", עכ"ל. ומבואר מדבריו שהנידון הוא ישיר ועצמי: האם הבגד נקרא בעל ארבע כנפות או שלא. ולא נראה מדבריו שיש בדבר גדר בסיסי יותר שהוא זה שקובע וגורם את הפטור. ובשלמא לפי מה שהתבאר בדעת הרשב"א מובן, שהגדר הוא באמת עצמי, ויש צורך שהכנפות יהיו כולן פתוחות. וכל עוד הן סתומות לאורך הבגד, כבר אין כאן כנף ותו לא מידי. ואין הדבר תלוי ביכולת ללבוש את הבגד דרך הראש או דרך אחרת, אלא הכל תלוי בעצם הגדרת הכנף. אבל לפי הבנת הציץ אליעזר היה הרשב"א צריך להגדיר את עיקר הדבר ועיקר הגורם שהוא היכולת ללבוש את הבגד כפי שהוא. שנית, לכאורה אין קשר בין הסברה של הרשב"א לסברת ההיכר שיש לבגד ד' כנפות. גם לו יהיבנא ליה בדעת הרשב"א שהכל תלוי ביכולת ללבוש את הבגד כפי שהוא בלי לתחוב את ראשו, סוף סוף מהיכא תיתי

לפטור את הבגד אם אין ניכר שיש בו ד' כנפות. הרי יכול להיות שיש לו ד' כנפות מעולות, אבל הן אינן ניכרות. הסתימה של צד הבגד והיכולת ללבוש את הבגד בקלות, אינן קשורות כלל לעניין ההיכר. שלישית, הרי את החולצות שלנו לובשים בלי להכניס אותן דרך הראש. ואם יסוד הפטור היה בכך שמכניסים דרך הראש, היה צריך לחייב במקרה הזה. ודווקא החולצות שלנו מוכיחות שאין קשר בין הגדרים, ואין לתלות את עניין ההיכר בעניין היכולת להתעטף בבגד בלי להכניס את הראש. רביעית, העובדה שאין ניכר בחולצות שלנו שיש בהן ד' כנפות, היא אך ורק משום שאנחנו בטעות מתבוננים רק בצד התחתון כמו שאנחנו בוחנים את הטלית קטן שלנו. אבל אם נשתחרר מהטעות הרווחת, נגלה שבפשטות גמורה יש לנו ד' כנפות באופן בולט ביותר. חמישית, נהגו ישראל לקיים מצות ציצית הן בטלית גדולה והן בטלית קטן. והרי את הטלית קטן לובשים על ידי הכנסת הראש. ואם אכן התכנסות בדרך של הכנסת הראש פוטרת מציצית, לא היה מקום לחייב בציצית בטלית קטן שלנו. שישית, עיקר טעמו וסברתו קשה לכאורה. לא מובן כלל מדוע העובדה שצריך להכניס את הראש דרך הפתח אמורה לגרום לכך שייחשב שאי אפשר ללבוש את הבגד כפי שהוא. הרי גם כשאדם מתכסה בטלית הוא צריך לעשות את פעולת הקיפול על צד הגוף השני כדי להיות מכוסה משני צדדיו. וע"כ אין אנו מסתפקים בכיסוי של צד אחד, שהרי גם החלוק היה יכול לכסות צד אחד. ואם כן מה לי אם הוא עושה פעולה של התכנסות על ידי הכנסת הראש ומה לי אם על ידי קיפול והידוק מסביב לגופו. ובכלל נראה שקשה מאוד לבנות פטור כל כך כוללני ומשמעותי רק על סמך מיעוט חלוקים שמוזכר בספרי, שלא התפרש טעמו כלל, וגם לא הוזכר כלל בגמרא דידן. ולא דמי למה שהתבאר לעיל שיש ללמוד מהספרי שחלוק סתום פטור, שהוא המהות הבסיסית והמהותית של החלוק, והוא מוזכר כבר בראשונים כביאור לדברי הספרא.

ז. גדר העיגול הנדרש כדי לפטור מציצית

הפוסקים נוקטים שירא שמים יעגל קדן אחת

והב"י (סי' י' שם) לפני שנתן טעמים למה שנהגו לפטור בזמנו, כתב וז"ל: "ושמעתי שקצת מזקני ספרד היו עושים בה שתי קרנות עגולים, דכל שאינם מרובעים לא חשיב כנפות, כמו שכתבתי בשם העיטור", עכ"ל. והמגן אברהם (סי' י' סק"ג) אחר שהביא את דברי הב"י והדרכ"מ כתב וז"ל: "ויען שהלכה זו רופפת ביד

הגאונים, ולא מצאו טעם נכון – ירא שמים יעשה הקרן אחת עגול, כמו שכתב ב"י בשם זקנים הקדמונים, "עכ"ל. וכן כתב בשו"ע הרב (סי' י' סכ"ב): "נהגו להקל, אבל כל ירא שמים יחמיר לעצמו לעשות קרן אחת עגולה, כדי שלא יהיה לו ד' כנפות מרובעים", "עכ"ל. וכן כתב החיי אדם (כלל יא ס"ז): "ובאמת כל הטעמים אינם מספיקים לפוטרו. ולכן כתבו הפוסקים דירא שמים יעשה קרן אחת עגולה", "עכ"ל. וכן כתב המשנ"ב (סי' י' סקל"ו). וכתב שמעיקר הדין מחויב לעשות כן באותם בגדים שבהם שתי הכנפות מקבילות זו לזו, כמו בבגד הנקרא קאפאט"ע. וכן כתב הבן איש חי (ש"ר פרשת נח אות ט) שירא שמים יזהר ולא יסמוך על הפוטרים מציצית בבגד שארבע כנפותיו אינן שתיים כנגד שתיים.

פטור של כנף עגולה ודברי האחרונים בשיעור העיגול

ודברי הב"י והאחרונים הבאים אחריו שאפשר לפטור את הבגד על ידי עיגול אחת מפינותיו מבוססים על מה שכתב בב"י (סי' י' אות ט) וז"ל: "כתב רבינו הגדול מהר"י אבוהב ז"ל: אלו הארבע כנפים לדברי הכל צריך שיהיו מרובעות, לא שיהיו עגולות. וכן כתוב בעיטור (ש"ב ח"א, עג ע"ג), וזה לשונו: בספרי (תצא סי' רלד) כסותך פרט לתיג"א לתיכל"א לתיפלטת"ן לפי שאינן מרובעות כעין מחשי"א ואלגיפר"א שהן עגולים ואין להם קרנות", "עכ"ל הב"י. ועל סמך זה כתב בשו"ע (שם): "הכנפים צריך שיהיו מרובעות ולא שיהיו עגולות", "עכ"ל. וכתב בביאור הלכה (ד"ה ולא שיהיו) וז"ל: "צ"ע עד כמה נקרא בשם עגולות, דאין סברא לומר דעל ידי משהו שיעגל חודו של הכנף תפטר שוב הבגד מציצית, דלא יהא עדיף ריבוע הבגד מריבוע המזבח דקי"ל [שם בזבחים סב ע"א] דריבוע המזבח וכן הקרנות מעכב, ואפילו הכי קי"ל [בחולין יח ע"א] דאם נפגם המזבח פחות מטפח או כזית כשר, ולא נזכר שם שום נפקא מינה בין אם נפגם במקום חודו של קרן או בשאר מקום המזבח, משמע דבכל גווני כשרה. ועיין בסוכה [דף מט ע"א בתוד"ה שכל], דהטעם דלא בטל ממנו עדיין שם ריבוע. אך אפשר דיש לחלק בין המזבח שהוא גדול בכמותו לעניניו. וצ"ע, "עכ"ל. ובערוך השולחן (סי' י' סכ"ב) כתב: "ולכן יעשה כנף אחד עגול, דכבר נתבאר דהכנפים צריכין להיות מרובעות ולא עגולות. אך צריך להיות איזה המשך בהעיגול לכל הפחות ג' טפחים אורך היקף העיגול, דאין סברא לומר דבמשהו עיגול בקצהו יתבטל ממנו שם כנף", "עכ"ל. ונראה שטעמו הוא שנראה לו שהקוטר של העיגול צריך להיות טפח, וכל שבאורכו טפח יש בהיקפו שלושה טפחים. אבל אין לו מקור לכך שצריך

שיהיה אורך של טפח, ובסברא בעלמא הוא נקט שיעור כזה. ואולי גם הוא התבסס על שיעור טפח שהוזכר במזבח, אף שלא הזכיר דבר זה⁴¹.

נראה שאין פטור של כנף מעוגלת אלא רק של בגד מעוגל

אמנם אליבא דאמת נראה שחידוש זה שכנף עגולה פוטר את הבגד הוא כלל וכלל אינו ברור ואין לו על מה להישען. מקור הדין הוא בעיטור, ומקורו של העיטור הוא בספרי, וכן"ל. בספרי (שם) כתוב: "כסותך, פרט לטגא ולתובלא ולתיבלטירים לתקרקים לבורסים לבורדסים לפי שאינם מרובעים", ע"כ. ומבואר שהצורך במרובעות אינו עולה על הכנף אלא על הבגד עצמו, דהיינו שאין הבגד בכללותו עשוי במרובע אלא בעיגול. ובאמת הטגא, שהיא הטוגה הרומאית הידועה, היא בגד שהיה בצורה אליפסית או בצורת חצי עיגול. ועל זה מחדש הספרי שהבגד בכללותו צריך להיות מרובע ולא מעוגל או אליפסי. וכן הוא בעיטור (שם): "בספרי וכו' כסותך פרט לטינ"א לתובל"א לתופלטר"ן לפי שאינן מרובעין, כעין מרשי"א ואלגיפר"א שהן עגולין, וכגון אלו הבגדים החתוכין באמצע הטיבורא, שיש להן קרנות ואין כנגדן שתיים, אלא מצד א' הן", עכ"ל. ומבואר להדיא שמדובר על הבגד עצמו שהוא עגול. וסוגי הבגדים שהוא מזכיר הם עצמם עגולים. והמקרה הנוסף שמביא "כגון אלו הבגדים החתוכין" וכו' היינו שהם עשויים כחצי עיגול, דבאמצע מרכזו של העיגול⁴² נחתך הבגד, ומחדש העיטור דאע"פ שיש בו שתי קרנות, שהרי בצד אחד יש בשופי שתי קרנות, בכל זאת הוא פטור, כיון שאין הקרנות הללו אלא רק בצד אחד, אבל הצד השני הוא עגול לגמרי.

המהר"י אבוהב הבין מדברי העיטור שיש פטור בכנף מעוגלת

אמנם המהר"י אבוהב בביאורו לטור (סי' י) כתב וז"ל: "ואלו הד' כנפים לדברי הכל צריך שיהיו מרובעות לא שיהיו עגולים, וכן כתב בעיטור", עכ"ל. ובדבריו אלה הוא שינה את ההבנה הנ"ל בספרי ובעיטור, וחידש שהכנפים עצמן צריכות להיות מרובעות ולא עגולות. ומזה כבר נמשך השו"ע (ס"ט) וכתב כנ"ל שהכנפים צריכות להיות מרובעות ולא עגולות. ומזה כבר השתלשלה הבעיה שהעלה הבאה"ל, דלא

41. אם אכן היה מקום לפטור כנף מעוגלת נראה שהשיעור היה צריך להיות כשיעורה של הכנף, דהיינו שלוש אצבעות מהקרן באלכסון. וכן נקט המור וקציעה וכדלהלן.

42. טיבורא היינו מרכז, וכמו (שופטים ט, לז): "מעם טבור הארץ", וכן (מגילה ו' ע"א): "שיושבת בטבורה של ארץ ישראל".

ייתכן וקשה מאוד בסברה שבעיגול כלשהו של הכנף כבר ייפטר הבגד מציצית, ומזה הגיעו לחידושים של טפח והיקף שלושה טפחים וכו'. וכבר התקשה בזה במור וקציעה (סי' י' ד"ה בספר⁴³). אבל לפי מה שהתבאר יוצא שצריך שהבגד עצמו לא יראה כמרובע אלא כמעוגל. וברור שככל שהבגד גדול יותר כך צריך עיגול גדול יותר. ואם יש לבגד ארבע כנפות אלא שהן מעוגלות, אבל הבגד בכללותו נראה מרובע, הוא חייב בציצית.

כדי שיהיו שלוש כנפות צריך שהכנף הרביעית תתבטל לגמרי

אמנם ברור שאין צורך שכל הבגד יהיה מעוגל בלי שתישאר בו שום כנף. וברור שאם יש לו שלוש כנפות והצד הרביעי שלו מעוגל לגמרי באופן כזה שאין בו בכלל כנף (ולא שיש בו כנף אלא שהיא מעוגלת), עדיין הבגד יהיה פטור מציצית. ושיעור העיגול שצריך להיות הוא באופן כזה שלא ניתן לזהות בבגד פינה רביעית. ובשביל זה צריך שיעור עיגול שהוא יחסי לגודל הבגד, ואין הוא יחסי לכנף עצמה. דהיינו, אין אפשרות לשער את העיגול על פי טפח או שלוש אצבעות או מעין שיעורים אלה, אלא צריך שהבגד יראה כזה שיש לו שלוש כנפות בלבד. ורק אם עיגל באופן כזה שביטל לגמרי את הכנף, ואין יותר כנף רביעית, אלא יש רק שלוש כנפות לבגד, הבגד פטור. ונראה שלזה התכוון רש"י (זבחים יח ע"ב ד"ה ולא שלש) כשכתב וז"ל: "ולא שלש – לימד על טלית של בת שלוש כנפות שפטורה מן הציצית. והיכי דמי, כגון שעיגל אחת מד' כנפיה", עכ"ל. דהיינו, שיש לפטור רק כאשר הטלית היא בת שלוש כנפות, ועיגול הכנף הרביעית מבטל אותה לגמרי. ורש"י בא לענות על השאלה איך ייתכן שתהיה טלית של בת שלוש כנפות שתהיה פטורה מן הציצית, הלא בדרך כלל, כל עוד הבגד אינו משולש, לא תיתכן לכאורה מציאות כזאת. ועל זה עונה רש"י שהבגד במקורו היה של ארבע כנפות, אבל האדם מבטל לגמרי את הכנף הרביעית בכך שמעגל אותה, ובזה הוא יוצר בגד שיש לו רק שלוש כנפות. ובמציאות כזאת אין שום סיבה לחייב, דבאמת אין כאן ארבע כנפות. וזה דלא כפי שעולה מדברי המהר"י אבוהב שכתב: "אלו הארבע כנפים לדברי הכל צריך שיהיו מרובעות לא שיהיו עגולות", עכ"ל. דהיינו, שיש ארבע כנפים ורק צורתן היא עגולה ולא מרובעת. ודלא כלשון השו"ע שכתב: "הכנפים צריך שיהיו מרובעות ולא שיהיו עגולות". דהיינו, שיש ארבע כנפים, אלא שצורתן היא לא בדרך של ריבוע אלא בדרך של עיגול.

43. אך למעשה הסתפק בכך שהעיגול יתפשט במרחק שלוש אצבעות מהכנף, וצ"ע.

וכן משמע ממה שכתב רש"י בביאור דברי הגמרא (שם) שטלית בת חמש כנפות חייבת בציצית, וז"ל: "בת חמש – כגון שחתך מעט מן הכנף ולא עיגל שני מורשי קרנתא ממקום חתך דנעשה כשתי כנפות". ומבואר בדבריו שהאדם חתך מן הכנף ובכך הפך אותה לשתי כנפות, ואת הטלית כולה הפך מבת ארבע כנפות לבת חמש, ועל זה הוא אומר ש"לא עיגל וכו', דנעשה כשתי כנפות", ומשמע שאם היה מעגל לא היה נעשה כשתי כנפות אלא היה נשאר כנף אחת. והיינו משום שעייגול גרידא אינו מבטל שם כנף. דאם כל כוונתו לומר שעייגול מבטל שם כנף, לא היה לו להזכיר זאת דווקא לגבי הדין של בת חמש. ועל כרחנו שדבריו לא נאמרו אלא לצורך הגדרת הטלית כבת חמש ולא בת ארבע. ומוכח מזה שעייגול הכנף אינו מבטל בהכרח שם כנף, כל עוד צורת הבגד עצמו לא נעשית עגולה.

אין בדברי המהרי"ל הכרע לנידון דידן

והמהרי"ל (שו"ת החדשות סי' ו' אות ב) כתב כעין דברי רש"י בדין בת חמש, וז"ל: "ומה שכתבת כשחותכין כנף דאין נשאר אלא ג' כנפות, נראה דהנשארים ה' אם חותכין אותו באלכסון. ואי חותכין קצת בעייגול, נראה דאפילו הכי חשוב כנף, אפילו אם אינם חד כל כך כחודו של מחט. אמנם אפילו אם אירע כן שחתכו הכנף בעגול לגמרי, נראה לעניות דעתי דלא מיפסלי הני תלתא משום תעשה ולא מן העשוי" וכו', עכ"ל. ומבואר בדבריו שחיתוך "קצת בעייגול" אינו מבטל שם כנף אך חיתוך "בעגול לגמרי" מועיל לבטל שם כנף. אך אין בדבריו הכרע לגבי הגדרת ההבדל שבין "קצת" ל"לגמרי", וליכא למשמע מינה⁴⁴. דמה שהעלה הוה אמינא שצריך שיהיה חד כל כך כחודו של מחט היינו משום שאנחנו רוצים לשוות דין של כנפות לנקודות הקודקוד של המשולש שנוצר על ידי החיתוך, ועל זה הוא מחדש שלא צריך שיהיה כחודו של מחט. דיש בזה חידוש שיש להחשיב את הקודקוד הזה ככנף, למרות שהוא לא ממש חד של הבגד. והיתה הו"א שבשביל להפוך אותו לכנף של הבגד יש צורך בחוד ברור ומוחלט.

44. ואולם אין בזה כדי לבטל את ההוכחה מדברי רש"י הנ"ל בעניין בת חמש, שהרי רש"י לא חילק בין סוגי עייגולים, ולא צמצם את דבריו ל"קצת בעייגול", ונראה מדבריו שכל עייגול שהוא אינו מועיל לבטל שם כנף, כל זמן שצורת הבגד עודנה מרובעת.

מדברי תלמידו המהר"ז בינגא נראה שכנף מעוגלת חייבת בציצית

ולעיל (עמ' קצג) הובאו דברי מהר"ז בינגא (סי' לז): "ושמעתי שהיה מנהגם בשביל זה [לעשות שפת המ] נטי"ל שלהם הקדמונים גריקל"ט, כדי שיהיו ממש עגולים [שאפילו יתפרדו] החוטין שבו סתום המנטי"ל, שלא יהא בעלת ד' כנפים, [דיש לה ב'] כנפים למטה, ולמעלה הם עגולים", עכ"ל. ומבואר בדבריו שכדי לפטור בגד מציצית, נהגו לעשות את כל הבגד בצורה עגולה ולא הסתפקו בעיגול קרנותיו. והדברים מתאימים למה שהתבאר, שגם כנף עגולה חייבת בציצית, ורק עיגול שמבטלת שם כנף מועיל לפטור מציצית.

לפי זה אין לפטור את הבגד אלא רק על ידי תפירת כנפותיו זו לזו

וכיון שהתבאר שאין אפשרות לפטור את הבגדים שלנו מציצית, ואין אפשרות להסתמך על הכפתורים, וגם אין אפשרות לעגל את הכנפות, דשיעור העיגול הנדרש כדי לבטל את הכנף לגמרי אינו ניתן לביצוע בחולצות רגילות, לכן אם רוצים לפטור את החולצות והחליפות מציצית, צריך לתפור ולחבר את הכנפות זו לזו למטה בתפירה גמורה, ואז ברור לכל הדעות שאין כאן שתי כנפות. וזה שהבגד כולו פתוח אינו משנה ואינו יוצר חיוב, דהא עכ"פ כבר אין כנפות כלל. והרי זה כמו בגד שפתוח מלפניו אבל סגור בכנפותיו. ואפילו בגובה מועט ביותר כבר מתבטל שם כנפות אם הוא תופר אותן תפירה גמורה בקצוותיהן. והדבר מועיל לכולי עלמא, דאין כאן כנף כלל, ועדיף על בגד שיש לו ארבע כנפות אלא שמקצתו או אפילו רובו סתום, שבזה נחלקו הראשונים וכנ"ל.

הבנה אחרת בטעם שלא הטילו ציצית בבגדים אלו

ומצאנו הסבר נוסף לכך שלא נהגו להטיל ציציות בבגדים אלו, שהדבר נבע מאימת הגויים וצרות הגלות. בספר משיבת נפש על התורה לר' יוחנן לוריא⁴⁵ (שמות ב, יט) כתב שכומר אחד טען כנגדו מדוע היהודים מסתירים את ציציותיהם, והוא ענה לו: "כשאנחנו שרויים בין האומות אין אנו יכולים לקיים מצות בוראינו על הכוונה שלימה וכו'. ומאז אנחנו שרויים ביניכם ונבזים בעיניכם וצריכין אנחנו ללבוש הציצית בד' כנפות שתים לפניו ושתים לאחוריו, בכל יום ובכל עת ימצאו

45. מגדולי דורם וידידם של מהר"ם מינץ (הזכירו בתשובותיו סי' יט וסי' עב), מהר"ם פאדובה ומהרא"י בעל תרומת הדשן (הזכירו בתשובותיו ח"ב סי' נז, רנד, רנה, רסב).

ביניכם יחטפו הציצית אחד מאחריו, ויהיה האות פגום ויצא שכרו בהפסדו. ולזה אנחנו צריכין לישא בהסתר שלכל הפחות יהיה לנוי לאות בבתינו ובבית המדרש ובבית הכנסת, וזקינים ואנשי מעשה שאין צריכין להתערב בההמון בכל זמן מתכסין בציצית בגלוי", עכ"ל.

ויתירה מזו כתב בשו"ת שמש צדקה⁴⁶ (ח"א י"ד סי' סא ד"ה ואומר) "שרוב המצוות רובא דמנכר רפיות הם בידינו, להיותנו נטמעים בין הגוים. ואבותינו הקדושים בעלי ההוראה כבשו פניהם בקרקע, ועשו עין של מטה כאילו אינה רואה מראות נגעים ותולדותיהם, אחרי ששקלו והכריעו בדעתם הרחבה שכשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע. ובהרבה דברים דנו אפשר מאפשר, ולא דנו אפשר משאי אפשר בפרט לפזורים בין העמים; בנעילת הסנדל בט"ב ויוה"כ בשווקים וברחובות, ובכסוי הציצית בכנפי הבגדים, ובהטלת הציצית במלבושים העליונים שיש להם ארבע כנפות, שהקלו בדבר זולתי יחידי סגולה יראי השם, ומכללם פאר גלילותינו ונשיא אומתנו מוהר"ש אבוהב זצ"ל, שצוה את בניו ואת ביתו אחריו לעשות בכל בגדיהם קרן אחד עגול", עכ"ל. ומבואר בדבריהם שלא היתה יכולת להטיל ציציות בבגדים אלה מפני רעת הגלות, ולכן היו היהודים כמעט אנוסים להימנע ממצוה זו.

דברי גדולי ישראל בעניין היחלשות הדורות בקיום מצוות ציצית

וביערות דבש (דרוש ב' ד"ה תמימי דעים) כתב: "בעוונותינו הרבים אין איש שם על לבב תוקף מצות ציצית, ובעוונותינו הרבים רבו המתפרצים, ואילו לא לובשים ציצית, הונח לי בביטול עשה, אבל עוברים על עשה, כי כל בגדים שקורין ראק הוא עכשיו לאחורים פתוחים הרוב, וחייב בציצית לכולי עלמא, והמפקפק בזה הוא טעות בידו. ורוב העולם אינם נזהרים וכו', ואיך לא תבושו ותכלמו בקראכם מצות ציצית ערב ובוקר ותנשקו הציצית, וכגנב נמצא במחתרת, כי בכנפי בגדיכם אין ציצית", עכ"ל. ויעוין עוד בספר עוד יוסף חי (ש"ר בראשית אות י) שנשאל בישראל העוסק במלאכתו בין הגויים "והוא מוכרח לפשוט בשעת מלאכה את בגדו החיצון וישאר חצי גופו בכתונת לבד, ואז הטלית קטן נראה כולו, וכשיראוהו הגוים אשר שם לובש טלית קטן בציציות יתלוצצו על המצוה וילעיגו ויהיה בזה בזיון מצוה", והפליג שם להקל לו שיכפול את בגדו בזמן המלאכה כדי לפוטרו מציצית ואחר כך יחזירהו לצורתו המקורית שבה חייב, ואף שבגמרא נאמר שמאן דחייטיה לגלימיה

46. לר' שמשון מורפורגו, מגדולי איטליה בדורם של ר' יעקב עמדין ור' יהונתן אייבשיץ.

לא עשה ולא כלום. וכל זה מפני לעג הגויים שזלזלו בישראל שמקיימים את המצוות. ואולי משום כל הנ"ל כתב איש האלוקים (נועם אלימלך, נח ד"ה או יאמר בדורותיו): "דהנה בכל דור ודור יש שורש לתקן מצוה מיוחדת יותר משאר מצוות, למשל בדור הזה יש שורש לתקן מצות ציצית יותר משאר מצוות", עכלה"ק.

הלכה למעשה

ולפי כל האמור עולה שאין סיבה ברורה לפטור חולצות שלנו מציצית, והוא הדין למעילים ומלבושים נוספים שיש להם ארבע כנפות. ולא מיבעיא כשהם פתוחים, אלא אף כשהם סגורים בכפתורים. ולעיל (סי' ג) התבאר שגם העובדה שהחולצות אינן מכסות את הראש אינה סיבה לפטור מציצית, וכן התבאר (סי' ד) שרוב הראשונים חייבו בציצית גם בגד שלא מתעטפים בו אלא לובשים אותו, וגם לפי מקצת הראשונים שתלו את המצוה בעיטוף, התבאר שחולצה חייבת בציצית. ועוד עולה שגם קרן עגולה נחשבת קרן לעניין חיוב ציצית, ורק אם עיגלו את הבגד עד שהוא אינו נראה כמרובע כלל, הוא ייפטר מציצית. ועוד התבאר שתפירת שתי כנפות של החולצה זו לזו מועילה לבטל מהן שם כנפות ולפטור את החולצה מציצית. ולעיל (עמ' סח) התבאר שאין בזה ריעותא מצד שעושה תחבולה להיפטר מהמצוה. ויש לנהוג דווקא בתפירה שתבטל את חיוב הבגד בציצית, כיון שאין היא בולטת ובפרט כשמכניס את חולצתו לתוך מכנסיו. אבל אין להטיל ציצית בחולצות, וזאת משום שכבר פשט המנהג לפטור, ואם מטילים בהם ציצית יש בזה לא תתגודדו וחשש מחלוקת. וכן בחליפות (קצרות וארוכות) ובמעילים יש לתפור את הצוארון לגוף החליפה, ובזה הכנפות העליונות מתבטלות לגמרי, ואין בזה חשש ללא תתגודדו דאין הדבר ניכר כלל.

וכן אפשר להשאיר את הקצה התחתון של החולצות ללא תפירה, ולתפור בפס שמעליו באופן שרוב החולצה יהיה סגור. ואף שלדעת ר"י נראה שיש לחייב גם בזה, יש בזה ספק ספיקא להקל: שמא הלכה כדעת הרשב"א שדי בסתימה מועטת לאורך הכנף כדי לפטור, ואם תמצא לומר שאין הלכה כרשב"א, שמא הלכה כרבינו שמחה שאם רוב הבגד סתום הוי רובו ככולו ונפטר מציצית.

דין "גופיה-ציצית" לפי המתבאר

ולפי האמור עולה שחיובו של בגד הנקרא "גופיה-ציצית" תלוי במחלוקת הראשונים: בגד זה תפור במקצתו ופתוח ברובו. ולפי הרשב"א יש לפטורו, דלשיטתו

די בסתימה מועטת לפטור. ולפי ר"י וכן המהר"ם יש לחייבו הואיל ועיקרו ורובו פתוח. ומכיון שהדבר תלוי בפלוגתא, נראה שאין לברך על בגד זה.